

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΜΠΕΝΑΚΗ
Υπεύθυνος: Δημήτρης Αρβανιτάκης
ΣΕΙΡΑ: Τιμής ένεκεν - 6

Η έκδοση πραγματοποιήθηκε με τη συνεργασία και την υποστήριξη
της Ιταλικής Πρεσβείας και του Ιταλικού Μορφωτικού Ινστιτούτου
της Αθήνας

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΤΥΛΑΔΙ:
Οδυσσεύς Ελύτης, «Μεταλλικό»
Τέμπρα, 1988
Από την έκδοση: Οδυσσεύς Ελύτης, *Ιδιωτική οδός*,
ύψλων/βιβλία, Αθήνα 1990, σ. 63.

© 2018 Για την έκδοση: Μουσείο Μπενάκη
Για τα κείμενα: οι συγγραφείς

Απεγορεύεται η ολική ή μερική ανατύπωση, αναδημοσίευση
ή αναπαραγωγή του κειμένου ή της εικονογράφησης του
βιβλίου χωρίς την έγγραφη άδεια του εκδότη.

Μουσείο Μπενάκη, Κουμπερή 1, 10674 Αθήνα
Τηλ. 210-3671000, fax. 210-3671063
E-mail: benaki@benaki.gr
www.benaki.gr

ISSN 1790-7578
ISBN 978-960-476-228-6

Μικρό αφιέρωμα στον Mario Vitti

ΤΙΜΗΤΙΚΗ ΕΚΔΗΛΩΣΗ
Μουσείο Μπενάκη
Παρασκευή, 16 Δεκεμβρίου 2016

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
Δημήτρης Αρβανιτάκης

ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΠΕΝΑΚΗ
ΑΘΗΝΑ 2018

Για το περσοδικό *Κετινέ*, ο Vitti υπογραμμίζει ότι επιτελεί έναν ρόλο ιστορικής και συνάμα πολεμικής:

Μακριά από το να γνώσουν την ανάγκη να εκθρονίσουν τους 'μεγάλους', αντιθέτως, τους μελέτησαν, επισημαίνοντας την επικαιρότητα και τις ποιητικές τους αρετές. [...] αποδείχοντας, με χαρακτηρισμό, [...] τη φυσική ακολουθία των πολιτιστικών γεγονότων.²⁹

Ο Vitti υπογραμμίζει, ήδη σε αυτές τις σελίδες που γράφτηκαν το '65, την τάση αυτών των ποιητών για ένα θεατρικό μονόλογο που οδηγούσε σε ένα είδος θρυμματισμού του εγώ του ποιητή σε πολλά alter-ego και αναφέρει ειδικά το όνομα του Σινόπουλου.

Χρονογράφος του σύγχρονου, λοιπόν, ο Vitti ξέρει να αναγνωρίζει, ήδη στη γένεσή τους, λογοτεχνικά ρεύματα και προθέσεις, πρην οι άλλοι τα εντοπίζουν. Συνδυάζει την ικανότητα του ιστορικού αναλυτή με το δημοσιογραφικό ταλέντο ενός χρονογράφου που ξέρει να διακρίνει τους κύριους προσανατολισμούς και τους πιο άξιους αντιπροσώπους. Σε αυτό βοηθήθηκε χωρίς αμφιβολία από τη δυνατοτήτά του να παρακολουθεί και να παρατηρεί από μακριά την ελληνική λογοτεχνία, με την προσοχή εκείνου που ζει στην Ιταλία. Είναι, όπως τονίζει και η Αίζυ Τσιφιδάκου, το «πλεονέκτημα της απόστασης».³⁰ Μέσα και έξω από την ελληνική πραγματικότητα!

29. «ben lontano dal sentire la necessità di depostare i 'grandi', li hanno invece studiati mettendo in rilievo la loro attualità e le loro virtù poetiche. [...] dimostrando in termini critici [...] la successione spontanea dei fatti culturali».

(Vitti, *Poesia greca del Novecento*, ό.π., 1966, σ. 82-83).

30. Αίζυ Τσιφιδάκου, «Το κέρδος της απόστασης», εφ. *Το Βήμα*, 27 Μαΐου 2007.

Caterina Carpinato

Αντιληγόντσα καθηγήτσα Νεοελληνικής Γλώσσας και Λογοτεχνίας
στο Πανεπιστήμιο Ca' Foscari, Βενετία

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΕΣ

ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ ΣΤΗΝ ΙΤΑΛΙΑ.

ΜΙΑ ΣΥΝΤΟΜΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

ΤΟ ΘΕΜΑ «Ιστορία και Ιστορίες της Νεοελληνικής λογοτεχνίας στην Ιταλία» καλύπτει σχεδόν δύο αιώνες.¹ Στο παρόν κείμενο, σκοπός μου είναι να παρουσιάσω τα κομβικά σημεία του ιστορικο-ιδεολογικού πλαισίου και τις κοινωνικές συνθήκες που επέτρεψαν –και επιτρέπουν ακόμη και σήμερα– την εξέλιξη και τη διάδοση της Νεοελληνικής λογοτεχνίας στην Ιταλία (με επίκεντρο τον Mario Vitti και την Ιστορία του).

♦ Τα εκατό χρόνια 1842-1946: από την ιταλική μετάφραση των *Cours de littérature grecque moderne* (με λίγα λόγια για τα προηγούμενα) μέχρι τη μεταπολεμική περίοδο

Με την προώθηση μιας νέας εικόνας της Ελλάδας και των Ελλήνων, κατά τις πρώτες δεκαετίες του δεκάτου ένατου αιώνα, οι κλασικές

1. Τα πλήρη βιβλιογραφικά στοιχεία των έργων που αναφέρονται στις υποσημειώσεις παρατίθενται στη Βιβλιογραφία, στο τέλος της μελέτης. Οι περισσότεροι πρωταγωνιστές της μελέτης αυτής παρουσιάζονται με τα ονόματά τους και τις χρονολογίες γέννησης και θανάτου σε παρένθεση. Το γεγονός ότι για μερικούς από αυτούς δεν αναφέρονται χρονολογίες οφείλεται στο ότι δεν στάθηκε δυνατόν να εντοπισω βιογραφικά στοιχεία τους.

σπουδές στην Ιταλία γνώρισαν μια αξιοσημείωτη ανάκαμψη, καθώς δημιουργήθηκε ένα καινούργιο πνεύμα φιλολογικής έρευνας και δι-αδόθηκε μια αίσθηση αλληλόδοξας με την ελληνική πολιτικής προ-ματεύσεως. Η μελέτη της αρχαίας ελληνικής γνώρισε ένα νέο ξε-κί-νημα, σε διαφορετικές ιδεολογικές και λογοτεχνικές βάσεις, ενώ ήταν κοινή αίσθηση η ανάγκη να υποστηριχτεί ό,τι συνέβαινε στα εδάφη του αρχαίου ελληνικού κόσμου. Η παρουσία στην ιταλική κοι-νωνική και πολιτισμική ζωή προσωπικιστών όπως του Ούγκο Φό-σκολο (1778-1827), της Ιζαμπέλας Θεοτόκη-Albrizzi (1763-1836) και του Ανδρέα Μουστοξύδη (1785-1860), μαρτυρεί τον ρόλο που διαδρα-μάτιζαν στην Ιταλία οι Επτανήσιοι της εποχής.² Παρόλο που η γε-νή ατμόσφαιρα γνώσαν όλο και πιο φιλελληνική, μέχρι το τέλος του δεκάτου ενάτου αιώνα η Ιταλία δεν ήταν πρωτοπόρα στη διδασκαλία των κλασικών γλωσσών, και ειδικά των ελληνικών.³

Προς τα τέλη του δεκάτου όγδοου αιώνα, ένας Έλληνας, κά-ποιος Δημήτριος από τα Κύθηρα, άνοιξε ένα καφενείο στο Μιλάνο, το οποίο επρόκειτο να δώσει το όνομά του στο περίφημο περιοδικό του Διαφωτισμού *Il Caffè* (1764-1766). Σ' αυτό συνεργάστηκαν οι αδελφοί Pietro (1728-1797) και Alessandro Verri (1741-1816), αλλά και ο Cesare Beccaria (1738-1794), πριν αναγκαστούν να καταφύγουν για πολιτικούς λόγους στο Παρίσι. Στην Πάδοβα, πολλοί Έλληνες ήρ-θαν σε επαφή με τον Ippolito Pindemonte (1753-1828, μεταφραστή της *Οδύσσειας*) και τον Melchiorre Cesarotti (1730-1808, μεταφραστή της *Ιλιάδας* και συγγραφέα του *Corso ragionato di letteratura greca*, σε τρεις τόμους: Πάδοβα 1781-1784, τυπωμένο αργότερα με τον τίτλο *Letteratura greca*, Φλωρεντία 1806).⁴ Ανάμεσα σε κείνους που είχαν

2. Στην Ιταλία σήμερα φαίνεται να υπάρχει ανανεωμένο ενδιαφέρον για αυτή την περίοδο (βλ. Noto, *Ritorno del Risorgimento*). Μια πρώτη γενική πα-ρουσίαση των σχέσεων Ιταλίας και Ελλάδας κατά την περίοδο του ιταλικού Risor-gimento οφείλεται στον Κώστα Καρυωτά (βλ. Kerolilas, *La Grecia e l'Italia*).
3. Βλ. Tosi, «Appunti sulla storia», σ. 1.
4. Προκειται για μια παρουσίαση των ιστοριών της ελληνικής γραμματο-λογίας έως τα τέλη του δέκατου όγδοου αιώνα (Pomaro, «Bibliografia della

επαφή με το περιβάλλον της Πάδοβας, αρχεί να αναφέρει κανείς τον Αδαμάντιο Κοραή (1748-1833), στενό φίλο του Verri και του Beccaria, και τον Αθανάσιο Χριστόπουλο (1772-1847), συγγραφέα μιας ιδιότυ-πης πραγματείας της δημόσιου ελληνικής.⁵

Στη Βενετία, η Ιζαμπέλα Θεοτόκη-Albrizzi φιλοξένωσε στο σπίτι της σημαντικές προσωπικότητες της πνευματικής και πολιτικής ζωής της εποχής,⁶ ενώ στη βενετική λιμνοθάλασσα ζούσε και ο Αιμίλιος Τυράλλδος (1798-1878),⁷ στον οποίον οφείλεται η ιταλική σχο-λιασμένη και εμπλουτισμένη μετάφραση της *Ιστορίας της ελληνικής λογοτεχνίας* του Frederick Schoell (1766-1833).⁸ Ο Τυράλλδος υπήρξε καθηγητής των αδειφών Attilio (1810-1844) και Emilio (1819-1844) Bandiera, οι οποίοι από τα νεανικά τους χρόνια διδάχθηκαν το πάθος για την ελευθερία και αργότερα θυσιάστηκαν για την απελευθέρωση της Ιταλίας.

Κατά τη βενετσιάνικη περίοδο της ζωής του, ο Niccolò Tomma-seo (1802-1874), ιταλόφωνος δαλματός λόγιος, μάθαινε την ομιλούμε-νη ελληνική από τον Άνθιμο Μαζαράκη (1800-1866, δάσκαλο του Κολαγίου Φλαγγίνη) και δημοσίευσε τις *Scintille* και τα *Canti popolari toscani, corsi, illirici e greci*⁹ με τη βοήθεια του Δ. Σολωμού

⁵ *Letteratura greca*, σ. 190-200). Για τον Cesarotti και τον ελληνισμό της Πάδο-βας της εποχής του βλ. Cerruti, «Per un riesame dell'Ellenismo italiano».

⁶ Βλ. Carpinato, «La scoperta del vero Omero». Rotolo, *Scritti sulla lingua greca*, σ. 201-223.

⁷ Βλ. Pizzamiglio (επιμ.), *Ippolito Pindemonte. Lettere a Isabella*.

⁸ Βλ. Αρβαυτάκης (επιμ.), *Ανδρέας Μουστοξύδης - Αιμίλιος Τυράλλδος. Αλληλογραφία*.

⁹ *Storia della letteratura greca profana dalla sua origine sino alla presa di Costantinopoli fatta dai Turchi con un compendio storico del trasporto della letteratura greca in Occidente. Opera di F. Schoell, recata in italiano per la prima volta con giunte ed osservazioni critiche da Emilio Tyraldo Cefaleno*, Be-veneta 1830.

¹⁰ Βλ. Carpinato, «Niccolò Tommaseo, le "Scintille" greche e la raccolta dei canti popolari». Τελευταία έκδοση: Maiolini (επιμ.), *N. Tommaseo. Canti greci*.

(1798-1867) και του Μάρκου Ρενιέρη (1815-1897).¹⁰ Με τη συνδρομή του, με την οποία ήθελε να συμπληρώσει και να προωθήσει το έργο του Claude Fauriel (1772-1844), ο Tommaseo παρουςίασε «το πιο σημαντικό τεκμήριο του φιλελληνικού ρομαντισμού μας».¹¹

Το 1819 μαρτυρείται το ενδιαφέρον για την εκμάθηση της νέας ελληνικής γλώσσας και του βοτανολόγου Philip Webb, ο οποίος τυπώνει στη Ρώμη, στα ιταλικά, μια γραμματική.¹² Στην Τεργέστη δραστηριοποιείται ο Χριστόφορος Φιλητάς (1787-1867), αργότερα πρόεδρος του πανεπιστημίου Αθηνών: η ατιμώστερα στην ιταλική χειρόγραφο αγοράζει να "θερμάνεται" και η ανάγκη της εκμάθησης των ελληνικών, και της αρχαίας και της ομιλούμενης γλώσσας, γίνεται σταγόνά στο πιο έντονο.¹³

Η ελληνική επανάσταση είχε μεγάλη απήχηση στον ιταλικό πολιτισμό της εποχής: έργα ζωγραφικής, μπαλέτου, θεάτρου και λογοτεχνικά κείμενα είχαν ως θέμα τους τη σύγχρονη ελληνική πολιτική κατάσταση.¹⁴ Το 1822 ο Percy B. Shelley (1792-1822) δημόσιευσε το ποίημα «Hellas», γραμμένο στην Πίζα και αφιερωμένο στον φίλο του Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο (1791-1865), και το 1824 ο Μπάρον (1788-1824), μετά από την παραμονή του στην Ιταλία, πεθαίνει στο Μεσολόγγι,¹⁵ προξενώντας μεγάλη συγκίνηση σε ολόκληρη την Ευρώπη.

Κοντά στην Πίζα, όπου υπήρχε μια δραστήρια κοινότητα ελληνικών πανεπιστημιακών φοιτητών,¹⁶ στην πόλωση εμπορική πόλη του Λιβόρνου, η Αγγέλνα Πάλλα (1798-1875), κόρη του ελληνά προξένου,

10. Carpinato, «Markos Renieris» (με πλούσια βιβλιογραφία).

11. Peri, «la letteratura neogrecia in Italian», σ. 397.

12. Webb, *Principi della lingua greca volgare*, Stamparia di Lino Contedini, Ρώμη 1819.

13. Βλ. Καρσιναρόδη-Hering, «Χριστόφορος Φιλητάς».

14. Spetsieri Beschi - Lucarelli (επιμ.), *Risorgimento greco e Filoellenismo italiano*.

15. Για μία συνθετική εικόνα της περιόδου βλ. Beaton, «From ancient to modern» και ο ίδιος: *Byron's War*.

16. Σιδέρη, *Ελληνες φοιτητές*.

γράφει μυθιστορήματα, διηγήματα, άρθρα και ποιήματα με θέματα σχετικά με την Ελλάδα και την ελληνική επανάσταση, ενώ ο Αθηναίος Γεώργιος Κουτουφάς τυπώνει στην Πίζα, το 1825, μια Γραμματική της Νέας Ελληνικής γλώσσας. Δέκα χρόνια αργότερα, στην Πίζα, μια μικρή ομάδα Ελλήνων ίδρυσε την Ελληνική φιλολογική εταιρεία των εν Πείραις διατριβόντων Ελλήνων Σπουδαστών, που είχε έντονο πολιτικό χαρακτήρα και υποστήριξε την εκπαιδευτική τους αντιστετική γλώσσα και φιλολογία. Επικεφαλής της Εταιρείας ήταν ο Διονύσιος Λεονταράκης,¹⁷ μεταφραστής στα ιταλικά των Χαδατήρων του Θεοφράστου.¹⁸ Στο ίδιο πνευματικό περιβάλλον της Πίζας βρισκόταν και ο Luigi Ciampolini (1786-1846), δραστήριος διανοούμενος και συγγραφέας, συνεργάτης του φιλοεθνικού περιοδικού *Attiologia*, όπου δημοσίευσε (τόμ. ΧΙΙΙ [1831], τχ. 28, σ. 98-108), ανώνυμα, μια βιβλιοκρισία για το έργο *Cours de littérature grecque moderne* (Γενεύη 1828) του Ι. Ρ. Νερούλ.¹⁹

Το ενδιαφέρον για την ελληνική λογοτεχνία της εποχής ήταν δι-αδεδομένο τουλάχιστον από το 1824, όταν στο 14ο τεύχος του περιοδικού *L'Ape Italiana* είδε το φως ένα άρθρο με τίτλο «Letteratura de' Greci», το οποίο, όπως αναφέρει ο Scalora, αναδημοσιεύτηκε λίγο αργότερα με τον ακριβέστερο τίτλο «Cenni storici sulla letteratura de' Greci moderni», στο *Giornale di Scienze, Letteratura ed Arte per la Sicilia*.²⁰

Ένας από τους σημαντικότερους διανοούμενους που ασχολήθηκαν με την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας και τη μελέτη της ελληνικής φιλολογίας στην Ιταλία της εποχής υπήρξε ο ποιητής Giacomo Leopardi (1798-1837), ο οποίος είχε επισημάνει ότι στην εποχή του η άγνοια των αρχαίων ελληνικών ήταν τεράστια.²¹ Ο Leopardi, που

17. Βλ. Σιδέρη, ό.π., σ. 231-261.

18. *Caratteri di Teofrasto volgarizzati da Dionigi Leontarchis da Zante, Μπόλωνα 1830* (ανατυπωμένο και εμπλουτισμένο στην Πίζα το 1834).

19. Βλ. Vitti, «Luigi Ciampolini».

20. Scalora, *La presenza della Grecia moderna*.

21. «Σε μια πόλη σαν τη Μπολόνια, μια πόλη με 70.000 ψυχές, μετρούνται

εχτιμύσε βαθιά τον Ανδρέα Μουστοξύδη, διάβασε, μετέφρασε και σχολίασε αρχαία ελληνική λογοτεχνία, αλλά γνώρισε από κοντά και Έλληνες, ειδικά προς το τέλος της ζωής του, στη Νάπολη, όταν διατηρούσε στενή επαφή με τον Κωνσταντίνο Μάργαρη.²² Ο Alessandro Manzoni (1785-1873), παρόλο που στα νεανικά του χρόνια στο Παρίσι υπήρξε μέλος του κύκλου του Κοραή (μεταφραστή στα ελληνικά του *Dé delitti e delle pene*, έργου του πατρός του, του Cesare Beccaria) και παρά την αδεσφάκη φιλία του με τον Claude Fauriel (1772-1844), δεν έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τα (νεο)ελληνικά γράμματα,²³ μάλλον για θρησκευτικούς ή ιδεολογικο-θρησκευτικούς λόγους.

Όταν ο Leopardi πέρασε στη Νάπολη, το 1837, στην ίδια πύλη κυκλοφορούσαν βιβλία όπως η *Pedagogia*, ossia istituzione per coloro che desiderano apprendere la lingua greca, composta dal sacerdote greco Nestore Palli (1830),²⁴ η ιταλική μετάφραση *Istoria della Grecia moderna dal 1740 al 1824* του Pouqueville, το δοκίμιο του Gaetano

τηρία πρόσωπα που έχουν ελληνικά κι ένας θεός ξέρει πώς): Σιδέρη, ό.π., σ. 240. Για τις ελληνικές σπουδές στην Ιταλία την εποχή του Leopardi: Benedetto, Giordani, Leopardi "sommio filologo", σ. 77-129.

22. Βλ. σχετικά: Gigante, «l'aurea antichità di Napoli», σ. 438-440. Timpanaro, *La filologia di Giacomo Leopardi*: Gigante Leopardi e l'antico (I. Leopardi e la filologia classica a Napoli nell'Ottocento. - II. Lettura dell'Ultime canto di Saffo. - III. Simione e Leopardi. - IV. Sul *Trattato delle passioni*. - V. Leopardi poeta e pensatore. - VI. Sui versi 16-17 della canzone *All'Italia*. - Appendici: I. Per l'interpretazione della chiusa alla canzone *All'Italia*. - II. Saluto al congreso "Leopardi e Napoli"). Η μονογραφία του Genelli, *Storia dell'epistolario leopardiano* προσφέρει χρήσιμες πληροφορίες σχετικά με τις επαφές του Leopardi με τους λόγιους ελληνικής καταγωγής στην Ιταλία. Για τους Έλληνες στη Νάπολη: Korinthis, *I Greci di Napoli*.

23. Βλ. Di Benedetto, «Le rovine di Atene», σ. 347. Για τις βεβαιωμένες σκέψεις Μουστοξύδη - Manzoni Βλ. Storia - Gallavresi, *Carteggio di Alessandro Manzoni*, τόμ. 1, σ. 4, 16, 178-187, 191. Για ανέκδοτα γράμματα του Manzoni στον Μουστοξύδη Βλ. Zanou, «Storia di un'archivio», σ. 566-576.

24. Βλ. και Palli, *Supplemento alla Grammatica greca*.

Grassetti *Brevi considerazioni intorno all'educazione letteraria de' giovani*, massimamente Greci, στο οποίο εξετάζονταν αναλυτικά διάφορα εκπαιδευτικά ζητήματα σχετικά με την ελληνική λογοτεχνία και γλώσσα της εποχής του. Ο Grassetti, όπως είναι γνωστό, υπήρξε ο μεταφραστής στα ιταλικά της πρώτης έκδοσης στο Μεσολόγγι του «Ύμνου εις την ελευθερίαν» του Διονύσιου Σολωμού (1825). Ιταλοί εξόριστοι για πολιτικούς λόγους, Έλληνες της διασποράς και Ελληνική επανάσταση έφεραν στον ιταλόφωνο κόσμο την ελληνική γλώσσα και λογοτεχνία της εποχής.

Ένα παράλληλο κεφάλαιο, που συνδέεται βέβαια με το παρόν θέμα, αφορά τις μεταφράσεις (από αρχαία και νέα ελληνικά) στα ιταλικά κατά τον δέκατο ένατο αιώνα και την ανάληψη των σπουδών των αρχαίων ελληνικών στην Ιταλία,²⁵ αλλά αυτό ξεφεύγει από τους σκοπούς και τα όρια της παρούσας μελέτης.²⁶

Το φιλελεύθερο κλίμα της επανάστασης είχε απλώς σ' όλη την Ιταλία.²⁷ Σ' εκείνα τα χρόνια, λοιπόν, η "χρήση" της Ελληνίδας και του ελληνισμού είχε σαφώς ιδεολογικό χαρακτήρα και όταν το 1842, στο Παρίσι της Σικελίας, εκδόθηκε σε ιταλική μετάφραση η *Istoria της νεοελληνικής λογοτεχνίας* του Ιακωβάκη Ρίζου Νερούλου, σε απόδοση του ιερωμένου Benedetto-Saverio Terzo (*Corso di letteratura greca moderna di Giacomo Rizo-Nerulos*), η σφραγίδα και ο ρόλος της έκδοσης ήταν κυρίως πολιτικοί.

Ήταν η εποχή που «Ελλάδα» σήμαινε «επανάσταση» και η «Ελλάδα» ήταν συνώνυμο της ελευθερίας. Ήταν η εποχή που, μετά

25. Βλ. Σχετικά: Greco, «Gli studi di greco nel Trecento». Για μια επισκόπηση των ελληνικών σπουδών στην Ιταλία κατά τον δέκατο έβδομο και τον δέκατο όγδοο αιώνα βλ. Curione, *Sullo studio del greco in Italia* και Cantoni, «L'età degli antichi» Carpinato, «Studiare la lingua greca». Υπάρχει πρόσφατα βιβλιογραφία, αλλά θα αναφέρω μόνο τις πρόσφατες συμβολές των Tosi, «Apunti sulla storia dell'insegnamento» και Neri, «Il greco, ai giorni nostri».

26. Falchi, *Traduttori dal greco in Italia*.
27. Για το θέμα αυτό βλ. την πρόσφατη μονογραφία: Noto, *La ricezione del Risorgimento*.

από πολλούς αιώνες, γινόταν πιο άμεση η επαφή με τον ελλαδικό χώρο, με τους Έλληνες και τον πολιτισμό τους, ήταν η εποχή που η Ελλάδα και η Αθήνα αποκτούσαν μια διαφορετική διάσταση. Οι έντονες νεοκλασικές δυτικές προστάσεις για την αναβίωση του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού αυξάνονταν παράλληλα με το ενδιαφέρον για τις σύγχρονες εκφράσεις του πολιτισμού των Ελλήνων.

Κατά τις πρώτες δεκαετίες του δέκατου ένατου αιώνα, διαδόθηκε και στην Ελλάδα η ανάγκη να καταχωριστεί και να οργανωθεί η λογοτεχνική παραγωγή, με μεθόδους ανάλογες της βοτανικής, της νομισματικής, της ανατομίας, της ορυκτολογίας κ.λπ., σε λίστες και καταλόγους και σε βιογραφικά πορτρέτα, συνεχίζοντας μια παράδοση που ήδη από το τέλος του δέκατου όγδοου αιώνα, με τον Girolamo Tiraboschi (1731-1794), είχε απασχολήσει τους λογίους. Αλλά στο συγκεκριμένο πολιτιστικό-ιστορικό πλαίσιο, στο τέλος του δέκατου όγδοου και τις αρχές του δέκατου ένατου αιώνα, ενώ μαινόταν το «φλέγον ζήτημα» των *Querelles des anciens et des Modernes*, το ερώτημα σχετικά με τη λογοτεχνική παραγωγή στην ελληνική γλώσσα βοήθησε, εν μέρει, να αναθεωρηθεί η αξιολογία γύρω από τα σύγχρονα ελληνικά λογοτεχνικά έργα. Λόγω μιας νέας αντίληψης για την ταξινόμηση και την επιστημονική οργάνωση της γνώσης (ήδη από τον δέκατο όγδοο αιώνα), αλλά και λόγω των πολιτικών καταστάσεων, η αντίληψη για την Ελλάδα και τη λογοτεχνική της παραγωγή (όχι μόνο των αρχαίων) άλλαξε διάσπαση. Με την ανακάλυψη ότι ακόμη και τα μάρμαρα έχουν ψυχή και ανασαίνουν, η κρύα και κοιμή νεοκλασική απομίμηση άρχισε να θεωρείται κακόγουστη και να παύει ξένο χρώμα, ξεριζωμένο από τον γηγενή ελληνικό χαρακτήρα.

Έντονο ήταν το ενδιαφέρον και για τη νέα πρωτεύουσα της Ελλάδας, στην οποία είχαν πλέον μετακινηθεί Έλληνες της διασποράς και ξένοι. Η ζωή στην Αθήνα της εποχής ενδιέφερε το κοινό. Για να φέρω μόνο ένα παράδειγμα: στο Μιλάνο, το περιοδικό *Il Censore Universale de' Teatri* (τόμ. 97, 3 Δεκεμβρίου 1836) παρουσιάζει αναλυτικά τις παραστάσεις που ανέβαιναν στα θέατρα της ελληνικής πρω-

τεύουσας, προσφέροντας μια ζωντανή και ευχάριστη εικόνα μιας πόλης που έστρεψε το βλέμμα προς το μέλλον, επιδοφόρα και δυνατή, γιατί είχε συνειδηση της αξίας της καταγωγής της και, προπαντός, γιατί ήξερε ότι έχει ένα παρελθόν και μια ιστορία που «ζήλευαν» οι Ευρωπαίοι.

Ο ρόλος ενός σημαντικού φιλεπεντινού περιοδικού, της *Antologia* του Gian Pietro Vieusseux, και των φιλελληνικών της τάσεων είναι γνωστά στην έρευνα. Αρκεί μόνο να υπενθυμίσουμε εδώ τον κατ'ελάχιστο λόγο της σχετικής με τα ελληνικά θέματα αρθρογραφίας δημοσιευμένου από τον Francesco Guida.²⁸

Πολιτικό ρόλο έπαιζαν και οι συλλογές των ελληνικών δημοτικών τραγουδιών του Niccolò Tommaseo και του Μαρίνου Παπαδόπουλου Βρετού (1828-1871), τις οποίες λίγο αργότερα ο Ippolito Nievo (1831-1861) απέδωσε στα ιταλικά και παρούσαμε ένα μέρος τους στο γυναικείο περιοδικό του Μιλάνου *La Ricamatrice*, όπως επίσης και τα σχετικά άρθρα που τυπώνονταν σε διάφορα περιοδικά. Ορισμένοι ιταλοί ή ιταλόφωνοι λόγιοι προστάθηκαν να δημιουργήσουν έναν στενότερο δεσμό ανάμεσα στα αρχαία και τα νέα ελληνικά, ενώ κάποιοι από αυτούς, μετά από τα πολιτικά γεγονότα του 1848-1849, διάλεξαν –ως τόπο της αυτοεξορίας τους– την Ελλάδα ή την Επτανήσο, όπου σχετίστηκαν με τον Σολωμό (π.χ. Niccolò Tommaseo, Gaetano Grassetti, Giuseppe Regaldi, Giuseppe Montani,²⁹ Luigi Ciampolini³⁰ κ.ά.).

Αργότερα, ο Giovanni Canina (1832-1915), ο Domenico Comparetti (1835-1927), ο Emilio Teza (1831-1912) και άλλοι ιταλοί κλασικιστές και γλωσσολόγοι ενδιαφέρθηκαν για τα νεοελληνικά γράμματα, στοργικά και κατά βάση για γλωσσικούς ή συγγραφικούς λόγους.

Κατά τη διάρκεια του δέκατου ένατου αιώνα, η Ελλάδα, αρχαία και νέα, γινόταν μια πραγματικότητα ουχία και εξαπλώνονταν όλο

28. Guida, «Elenco degli articoli».

29. Για τη σχέση του με τον Σολωμό βλ. Vitti, *Tragico me θέα*, σ. 169-176.

30. Βλ. σχετικά: [http://www.treccani.it/enciclopedia/luigi-ciampolini_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/luigi-ciampolini_(Dizionario-Biografico)/)

και περισσότερο το ενδιαφέρον των ιταλών λογίων για την ιστορία των γραμμάτων και της γλώσσας της.

Η επανάσταση της πληροφορίας πρόσφατα ξέθαψε από τη λήθη τον Tommaso Semmola (έφορο αρχαιοτήτων στο Ερκόλιανο και λάτρη της Ελλάνδας), ο οποίος το 1857 παρουσίασε στο περιοδικό *Il Giovambattista* *Il*co μια ευρεία, λεπτομερή και διεξοδική επισκόπηση της λογοτεχνικής ιστορίας της Ελλάνδας από την Άλωση έως τον Κάλβο και τον Σολωμό. Ο Semmola δεν αποκόλλησε τις πηγές του, δήλωσε μόνο ότι ήταν φίλος και συμμαθητής του Ανδρέα Παπαδόπουλου Βρετού (1800-1876), στη Νάπολη. Απέκρυπτε έτσι, ουσιαστικά, ότι το έργο του δεν ήταν τίποτα περισσότερο από μια μετάφραση, ή περίληψη, της ιστορίας της ελληνικής γραμματολογίας του Αλέξανδρου Ρίζου Παγκαβή (1809-1892), τυπωμένη σε συνέχειες το 1853 στην Αθήνα και μεταφρασμένη στα γαλλικά στο *Spectateur de l'Orient*. Ο Παγκαβής, πολύ πριν αποφασίσει να εκδώσει σε αυτοτελή τόμο την *Ιστορία της Νέας Ελληνικής λογοτεχνίας* (1878), έδωσε (μάλον, άθελά του) στον Semmola τη δυνατότητα να παρουσιάσει στο ιταλόφωνο κοινό μια εισαγωγή στην ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας.³¹

Θα ήθελα εδώ να επιστημάνω ότι το 1859, κατά την περίοδο του Δευτέρου Πολέμου για την Ανεξαρτησία της Ιταλίας από τις ξένες δυνάμεις, δηλαδή δύο χρόνια πριν από την ανακήρυξη του Βασιλικού Εγγράμου Β' ως βασιλιά της Ιταλίας, η μεταφράσιμη του εκπαιδευτικού συστήματος του Regno Sabauda (γνωστή ως «Μεταφράσιμη Casati») προέβλεπε, για πρώτη φορά, τη διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής γλώσσας στο γυμνάσιο.³² Από τότε, και με βάση το γερμανοπροσωτικό μοντέλο, τα αρχαία ελληνικά αποτελέσαν την πρώτη (εκπαιδευτική) ύλη για τη μόρφωση των νέων γενιών της Ιταλίας. Αυτή η εκπαιδευτική χηρονομιά υπάρχει ακόμα και σήμερα στην Ιταλία. Δεν γνωρίζω μέχρι τότε, αλλά ακόμα και σήμερα πα-

31. B. Carpinato, «Νεοελληνική γλώσσα και λογοτεχνία».

32. B. Benedetto, «Rifare da capo».

ραμένουν ζωντανά τα αποτελέσματα της απόφασης αυτής. Τα αρχαία και μη αρχαία Κλασικά λυκεία της Ιταλίας έχουν ακόμα τα αρχαία ελληνικά ως υποχρεωτικό μάθημα για πέντε χρόνια (όπως διαπιστώνει κανείς από τον κατάλογο που βρίσκεται αναρτημένος στον ιστότοπο: <http://www.tutitalia.it/scuole/liceo-classico/>). Τα εν λόγω λυκεία είναι 783 σε όλη τη χώρα.³³

Στην ιδεολογικο-πολιτική προσέγγιση των ελληνικών ως ένα ενιαίο σύνολο από την αρχαιότητα έως τη σύγχρονη εποχή εντάσσεται ο Cesare Cantù (1804-1895), ο οποίος, στη Φλωρεντία του 1863, τύπωσε τη δική του *Storia della letteratura greca*, ξεκινώντας από τον Όμηρο και φθάνοντας έως τα μέσα του δέκατου ένατου αιώνα. Απέφερα παραπάνω τη γνωστή *Εκπαιδευτική μεταφράσιμη Καζάτι* (Gabrio Casati, 1798-1873) του 1859, γιατί το εκπαιδευτικό αυτό πρόγραμμα προέβλεπε ως υποχρεωτικό μάθημα τα αρχαία ελληνικά, αλλά και την ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας. Η μεταφράσιμη του Καζάτι υπήρξε η βάση του ιταλικού εκπαιδευτικού συστήματος για δεκαετίες και δεν άλλαξε στην ουσία ούτε με τη μεταφράσιμη του Giovanni Gentile (1875-1944), το 1923, δηλαδή κατά την πρώτη φάση της εποχής του Μουσολίνι. Ο υπουργός που υιοθέτησε και προώθησε τη μεταφράσιμη Καζάτι ήταν ο Francesco De Sanctis (1817-1883), ο γνωστότερος ιστοριογράφος της ιταλικής λογοτεχνίας. Το σπουδαίο βιβλίο του *Storia della letteratura italiana* τυπώθηκε το 1870-71 και αποτελεί ακόμα και σήμερα σημείο αναφοράς.

Η ιστορία της ιταλικής λογοτεχνίας του De Sanctis υπήρξε βα-

33. Αν λογαριάσουμε ότι περισσότερα από εκατό άτομα την ημέρα σε κάθε Κλασικό λυκείο διαβάζουν ελληνικά γράμματα, έχουμε αμέσως έναν πολύ εντυπωσιακό αριθμό νέων ανθρώπων που βρίσκονται σε θέση να διαβάσουν, με ελαστική προφορά, ελληνικά, χωρίς τη βοήθεια του λατινικού αλφάβητου. Υπ' αυτούς τους όρους, η παρουσία του Κλασικού λυκείου στην Ιταλία θα μπορούσε να φέρει μια καινούρια γενιά Ευρωπαίων με μια διαφορετική αντίληψη της Ελλάνδας. Θα μίας ακούσε το ένα τοις εκατό των μαθητών που ασχολούνται με τα αρχαία καθημερινά να θέλουν να μάθει και νεοελληνικά, ούτως ώστε να έχουμε αμέσως εκατοντάδες νέους νεοελληνιστές...

σικό εγχειρίδιο για γενιές Ιταλών, που έμαθαν να μελετάνε ιστορικά τη λογοτεχνία τους και τη λογοτεχνία των άλλων λαών και γλώσσων, ενώ ταυτόχρονα λειτούργησε ως πηγή και ως πρότυπο για τους μεταγενέστερους μελετητές που ανέλαβαν κάποια αντιστοιχη πρωτοβουλία. Η δημιουργία μιας ιστορίας της λογοτεχνίας, που δι-απρέχει τους αιώνες, τα λογοτεχνικά ρεύματα και τις ιστορικο-και-νωνικές συνθήκες, από έναν και μόνο συγγραφέα είναι, λοιπόν, κλη-ρονομιά του τέλους του δέκατου ένατου αιώνα, κληρονομιά που περιλαμβάνει άβυσσος στοιχείων από προγενέστερες αντιστοιχίες προ-σταθείες καταλογογράφησης και ταξινόμησης λογοτεχνικών φαινο-μένων. Αν στρέψουμε το βλέμμα προς την εποχή μας, δύσκολα θα ξεχωρίσουμε έναν φηδόλογο ή έναν ερευνητή που, ολομόναχος, θα τολμήσει να υπογράψει ένα τέτοιο εγχείρημα. Στις μέρες μας βρί-σκουμε συλλογικές προσπάθειες, που δεν επιτρέπουν μία συνοδική ιστομική τοιχογραφία, αλλά παρουσιάζουν ένα μωσαϊκό από το οποίο λείπουν, έτσι κι αλλιώς, πολλά ψηφίδια. Ο τρόπος προσέγγισης των πληροφοριών έχει επαναπροσδιοριστεί μετά την επανάσταση του δι-αδικτύου, από την αρχή της τρίτης χιλιετίας, αλλά η δομή της ιστο-ρίας της λογοτεχνίας του De Sanctis παραμένει ακόμα θεμελιώδης.

Το πρόβλημα σύνθεσης μιας ιστορίας της λογοτεχνίας ή, διαγο-ρετικά, η σημερινή αδυναμία σύνθεσης ενός τέτοιου έργου, δεν εξα-τάται βέβαια από τον πολυαπαιτησιμότητα των πληροφοριών που διαθε-τούμε σε σύγκριση με αυτές που γνωρίζαμε παλαιότερα. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί πως η αμνηχανία που επικρατεί βασίξε-ται ουσιαστικά σε μια διαφορετική αντίληψη της ιστορίας και της ιστορίας της λογοτεχνίας. Εξάφταται, εν μέρει, και από τον ρόλο της λογοτεχνίας ως φορέα πολιτισμού ή ως της μοναδικής εκδήλωσης της νοσοπότητας και της φυσιογνωμίας ενός πολιτισμού που εκπρά-ζεται σε μια συγκεκριμένη γλώσσα. Θεωρώ πολύ χρήσιμο γύρω από το θέμα αυτό το πρόσφατο εγχειρίδιο των Παττά, Καταργιά-νη, Διαμαντοπούλου, Εισαγωγή στη νεοελληνική φιλολογία.³⁴

34. Παττάς – Καταργιάνη – Διαμαντοπούλου, Εισαγωγή στη νεοελληνι-

Μεγάλη αναστάτωση δημιουργήσαν (και δημιουργούν μέχρι και σήμερα) τα γραπτά του Jacob Philip Fallmerayer (1790-1861), ο οποί-ος βοήθη αμέσως αντίπαλους και στην Ιταλία (βλ. το ανώνυμο άρθρο «Studi etnografici sull'origine dei greci moderni»).³⁵ Ο καθηγητής του πανεπιστημίου της Πίζας Francesco Zambaldi (1837-1928) δίδαξε αρχαία ελληνικά και έγραψε το δοκίμιο *Le parole greche dell'uso italiano* (1883). Ήταν βαθιά πεπεισμένος ότι ουδέποτε διεκότη η εθνική παράδοση μετάξυ του επί Ξενοφώντος και του κατά τον Βό-τσαρ λαού), όπως ο ίδιος γράφει στην εισαγωγή του βιβλίου του Κ. Χοπερ *Οι Σλάβοι εν Ελλάδι. Ανασκευή των θεωριών του Φαλλμερά-ιερ. Μεταφρασθείσα εκ του Γερμανικού υπό Φραγκίσκου Ζαμβάλδη*, που τύπωσε στη Βενετία το 1872. Ένας από τους φοιτητές του ήταν ο νεοελληνιστής Bruno Lavagnini (1898-1992).³⁶

Έντονο ενδιαφέρον για τη γλώσσα και τη λογοτεχνία των Ελλή-νων της εποχής του επέδειξε ο Marco Antonio Canini (1822-1891),³⁷ μια ανήσυχη προσωπικότητα, που τύπωσε το 1865 το *Etimologico dei vocaboli italiani di origine ellenica con raffronti ad altre lingue*, έργο που είχε κάποια απήχηση στο καινό, παρόλο που σύμφωνα με τον γνωστό γλωσσολόγο Graziadio Isaia Ascoli (1829-1907) δεν πρόκειται για αξιόλογη επιστημονική συμβολή.³⁸ Ο Canini, που είχε περάσει μια περίοδο της ζωής του στην Αθήνα (το 1849-51, όταν μετέφρασε στα ιταλικά ποιήματα του Παναγιώτη Σούτσου και ένα απόσπασμα

νή φιλολογία (βλ. κυρίως το τέταρτο κεφάλαιο για: «Ιστορία και Ιστορίες Λο-γοτεχνίας»: σ. 52-68).

35. *L'Illustria. Giornale di arti, lettere e scienze sociali*, Χρ. 1, Τχ. 16 (20 Απρι-λίου 1859), σ. 125-126.

36. Βλ. Lavagnini, «Un ricordo di Francesco Zambaldi». Lavagnini, *Άτρα-κτα (η) αυτοβιογραφία του*: VII-XXV. Για τη βιογραφία του Lavagnini βλ. Mon- tuschi, [http://www.treccani.it/enciclopedia/bruno-lavagnini_\(Dizionario-Bi-ografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/bruno-lavagnini_(Dizionario-Bi-ografico)/) (2005).

37. Για τον Canini βλ. Guida, *L'Italia e il Risorgimento Balcanico*.

38. Βλ. Guida, ό.π., σ. 390.

από τον Λάμπρο του Σολωμού,³⁹ το 1883, κι ενώ δούλευε ως καθηγητής συγκριτικής λογοτεχνίας στην Ανώτατη Εμπροική Σχολή με έδρα στο Καί Φοσκανί, μετέφρασε σύγχρονη ελληνική ποίηση (που λήγα χρόνα αργότερα, το 1887, συμπεριελήφθη στην ανθολογία του *Il libro dell'Amore*) και έδωσε μια διάλεξη για τον Σολωμό στο Ατенеο Βενετο στη Βενετία, συνδυάζοντας πολεμική και πολιτισμική δραστηριότητα.⁴⁰ Στο Καί Φοσκανί, που είχε ιδρυθεί ως Scuola Superiore Regia per il Commercio, το 1868 ο Canini είχε συνάδεσμο τον Κωνσταντίνο Τριανταφύλλη (1833-1913),⁴¹ που διδάσκαε νέα ελληνική γλώσσα στη Βενετία μέχρι το 1890, οπότε μετακινήθηκε στη Νάπολη, στο Istituto Orientale.⁴² Διάδοχός του υπήρξε ο Francesco De Simone Brouwer

39. Βλ. Canini, *Vingt ans d'exil*, σ. 349-356.

40. Canini, *Conferenza*.

41. Ο Τριανταφύλλης, από τη Λειβαδιά, ζούσε στη Λυσιθέλασσα από το 1857 και έγραφε μερικά δοκίμια για τον Μάχιαβελι: *Niccolò Machiavelli e gli scrittori greci*, Βενετία 1875· *Nuovi Studi su Niccolò Machiavelli. Il Principe*, Βενετία 1878· «Sulla vita di Castruccio Castracani descritta da Niccolò Machiavelli. Ricerche», *Archivio Veneto*, τόμ. 104 (1875), σ. 177-192· *Lettera all'illustre signor professore Pasquale Villari intorno ad alcune opinioni espresse nell'opera Niccolò Machiavelli e i suoi tempi*, Βενετία 1877· *Anecdota graeca e codicibus manuscriptorum Bibliothecae S. Marci. Nunc primum ediderunt Const. Triantafyllis et Alb. Grapputo*, Βενετία 1874· *Cenni intorno all'origine del commercio e ai suoi rapporti con la civiltà nell'antica Grecia. Prolusione*, Βενετία 1879· *L'assedio di Missolungi. Conferenza tenuta presso l'Ateneo di Venezia il 25 marzo 1885*, Βενετία 1885· *Della Filosofia statica e dei vantaggi da essa recati all'umanità. Conferenza tenuta presso l'Ateneo Veneto*, Βενετία 1886. Για βιογραφικά του βλ. Angelo De Cubernatis, *Dizionario biografico degli scrittori contemporanei, ornato di oltre 300 ritratti*, Φλωρεντία 1879, σ. 1004-1005· Costantino Nikas, «Quattro epistole inedite di Emile Legrand a Costantino Triantafyllis», *Siculorum Gymnasium*, τόμ. 29 (1976), σ. 331-350· ο ίδιος, «Un inedito di Carducci (Una lettera a Costantino Triantafyllis)», *Giornale Storico della Letteratura Italiana*, τόμ. 157 (1980), σ. 425-430.

42. Το λεγόμενο Collegio dei Cinesi της Νάπολης μετά από την ενοποίηση της Ιταλίας έγινε Real Collegio Asiatico και μετά από τη μεταρρύθμιση των σπουδών του Francesco De Sanctis (1878) άρχισε εκεί και η διδασκαλία της νέας

(1879-1953), στον οποίο οφείλουμε την πρώτη επισκόπηση των νεοελληνικών σπουδών στην Ιταλία,⁴³ μια γραμματική της νέας ελληνικής (1921) και μια προστάθια περιγραφή της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Υπήρξε καθηγητής στο Istituto Orientale di Napoli από το 1911 έως το 1934.

Χάρη στην ηλεκτρονική επανάσταση των τελευταίων δύο δεκαετιών, οι πληροφορίες μας σχετικά με το τι δημοσιεύτηκε στον ιταλικό τύπο και σε πολλά τοπικά τυπογραφεία κατά τον δέκατο ένατο αιώνα σχετικά με τη νεοελληνική λογοτεχνία έχουν πολλαπλασιαστεί. Έχουν περάσει πάνω από τριάντα χρόνια από το 1986, όταν οργανώθηκε μια εξαμετική έκθεση στο Palazzo Venezia στη Ρώμη για τον Ιταλικό Φινελληνισμό και την ελληνική επανάσταση. Τώρα έχουμε στη διάθεσή μας, στις οθόνες του υπολογιστή μας και με εύκολη πρόσβαση από το στίρι μας, ένα περσιόριο ειδήσεων και πληροφοριών πολύ πλουσιότερο από εκείνο της δεκαετίας του '80 του περασμένου αιώνα. Έστω κι αν δεν είμαστε όλοι ικανοί να αξιοποιήσουμε τον πλούτο των νέων πληροφοριών, κάποιοι, για τους οποίους ο χρόνος δεν αποτελεί εμπόδιο και καθετί καινούργιο δεν είναι παρά μια πρόκληση, είναι έτοιμοι και πρόθυμοι να χρησιμοποιήσουν τη σύγχρονη τεχνολογία. Πάντως, με την επανάσταση του διαδικτύου, η επικαιριότητα, αλλά και η ίδια η σύνληψη και η αντίληψη της ιστορίας της λογοτεχνίας έχουν χαράξει άλλη πορεία. Στο πλαίσιο των ελληνικών σπουδών στην Ιταλία, πολλά στοιχεία μπορούν να εμφανιστούν χάρη στη δυνατότητα πρόσβασης σε παλιά περιοδικά που έχουν πλέον καταγραφεί σε ηλεκτρονική μορφή.⁴⁴

Με το περήφαμμα της ιστορίας της ελληνικής λογοτεχνίας που παρουσίασε ο Αλέξανδρος Παγκαβής δεν συμφωνούσε ο Δημήτριος Βικελάς (1835-1908), ο οποίος απάντησε με συγκαλυμμένη πολεμική, προσφέροντας τη δική του εκδοχή των γεγονότων: μια δική του

ελληνικής γλώσσας. Για την ιστορία της έδρας βλ. Nikas, «Per la storia dell'insegnamento».

43. Για το ζήτημα βλ. De Simone Brouwer, «Per gli studi neocellenici» και Lavagnini, «Ricordo di Francesco De Simone Brouwer».

44. Βλ. σχετικά: Carpinato, «filicellenismo minore».

ιστορία της νεοελληνικής ποίησης του δέκατου ένατου αιώνα. Όπως ανακάλυψε ο Vitti, ο Βικέντιος αξιοποίησε μια φίλη του, τη γαλλίδα δημοσιογράφο Juliette Lamher (1836-1936), πίσω από το όνομα της οποίας κρύφτηκε, προκειμένου να εξασφαλίσει ευρύτερη κυκλοφορία για το πόνημά του. Το έργο της Lamher, λίγο αργότερα, δημοσιεύθηκε σε ιταλική μετάφραση, το 1882 (με επενεξίες σημειώσεις του Alberto Boccardi, ή ίσως του ίδιου του Βικέντιου).⁴⁵

Στο τέλος του δέκατου ένατου αιώνα, η πολιτική κατάσταση και οι πολιτιστικές σχέσεις ανάμεσα στην Ιταλία και την Ελλάδα είχαν αλλάξει ριζικά,⁴⁶ ενώ και πάλι το ενδιαφέρον για τη γλώσσα και τον σύγχρονο ελληνικό πολιτισμό δεν ήταν ξένο από πολιτικά κίνητρα: μετά το 1912, με την ιταλική κατοχή των Δωδεκανήσων, αυξήθηκαν σημαντικά οι εκδοτικές δραστηριότητες που συνδεόνταν με τη σύγχρονη ελληνική παραγωγή σε ιταλική μετάφραση (ο Massimo Peri μας έδωσε μια γενική εικόνα στο περιοδικό *Il Velino* το 1983).⁴⁷ Σ' αυτήν την εποχή βόσκουμε επίσης εκδόσεις σχετικές με την εκμάθηση της ομιλούμενης ελληνικής γλώσσας, γραμματικές (όπως η ιταλική απόδοση της μεθόδου Gaspary-Otto-Sauer του K. Πετρόφη, την οποία δημοσίευσε το 1909 ο Vito Domenico Palmbo, 1854-1918) και διγλωσσα λεξικά (Eliseo Brighenti, *Dizionario greco-moderno-italiano e italiano-greco-moderno della lingua scritta e parlata con schemi grammaticali del greco-moderno in relazione con l'antico, contenente i nomi propri, due liste di verbi irregolari, l'indicazione della pronuncia*, Μιλάνο 1907· ο Brighenti δημοσίευσε και μια λογοτεχνική ανθολογία, την *Crestomanzia neoellenica* το 1908). Την ίδια περίοδο γίνεται όλο και πιο έντονο το ενδιαφέρον για τα λαϊκά άσματα

45. Μια ανατύπωση του έργου της Lamher προσφέρθηκε στο κοινό, στο πλαίσιο της εκδόσεως *Albiri greci a Venezia*, που πραγματοποιήθηκε το 2008, με αφορμή τα εγχαίνια της βιβλιοθήκης του Mario Vitti, στο Πανεπιστήμιο Ca' Foscari της Βενετίας. Για τη διόρθωσά βλ. και στη συνέχεια (σημ. 73).

46. Βλ. το σύντομο και εύστοχο το άρθρο του Pécout: «*Amitié littéraire et amitié politique*».

47. Peri, «*La letteratura neogreca in Italia*».

από τα ελληνόφωνα χωριά της Καλαβρίας και της Απουλίας. Αλλά ακόμη και μεταφράσεις επιστημονικών έργων, όπως η μελέτη του Γεωργίου Σιωτηριάδη (1852-1941) για την εκκλησιαστική βυζαντινή ποίηση, είναι φανερό ότι γίνονταν αφορμή μιας πολιτικής επέμβασης σε σύγχρονα φλέγοντα πολιτικά θέματα: το ένα τρίτο του εν λόγω συντομίου πονήματος περιλαμβάνει στίχους *Pro Canidia* και αποστάσιμα εφημερίδων για την πολιτική της Ελλάδας στη Μικρασία.⁴⁸ Το βιβλίο, με τον αργό επιστημονικό του τίτλο, εξέφραζε ταυτόχρονα (και προπαντός) πολιτικές θέσεις.

Όταν, στη συνέχεια, στην Ιταλία επικράτησε ο φασισμός, η προοπτική των σχέσεων με την Ελλάδα μεταβλήθηκε: το φασιστικό καθεστώς απαιτούσε την υποτίμηση και την εξοφάνιση της δημοκρατικής διάστασης της αρχαίας Ελλάδας, ενώ ταυτόχρονα χρησιμοποίησε ιδεολογικά το αυτοκρατορικό μεγαλείο της Ρώμης και του Αυγούστου: σ' αυτό το ιστορικό και ιδεολογικό πλαίσιο, όχι μόνο οι αρχαίοι, αλλά και οι σύγχρονοι Έλληνες υψίσταντο μεγάλη και βαριά δυσφήμιση.⁴⁹ Ταυτόχρονα, όμως, βασικά για ιδεολογικούς και πολιτικούς λόγους, επεκτεινόταν το ενδιαφέρον για τη διδασκαλία της νεοελληνικής γλώσσας, ως μέσου κατανόησης των ιταλικών αποικιών των νησιών του Αιγαίου. Στα χρόνια αυτά διαμορφώθηκαν ως νεοεγρεϊστί (νεοελληνιστές) μελετητές που διαδραμάτισαν και εξακολουθούν να διαδραματίζουν (αυχόμα κι αν δεν είναι πλέον εν ζωή) μεγάλο ρόλο στην ιστορία της σύγχρονης ελληνικής λογοτεχνίας στην Ιταλία: ο Bruno Lavagnini (1898-1992)⁵⁰ και ο Filippo Maria Pontani (1913-1983),⁵¹ στους οποίους οφείλουμε τα «*Θεμέλια*» των επιστημονικών πανεπιστημιακών σχολών του Παλέρμιου και της Πάδοβας του περασμένου αιώνα.

48. Soliniadis, *La poesia religiosa greca medievale*.

49. Για τα ζητήματα αυτά βλ. Santoro, *L'Italia e l'Europa Orientale* και Coppola, *Una faccia una razza?*

50. Degani, «*Ricordo di Bruno Lavagnini*».

51. Βιογραφικά βλ. [http://www.treccani.it/enciclopedia/filippo-maria-pontani_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/filippo-maria-pontani_(Dizionario-Biografico))

Ο Lavagnini και ο Pontani ήταν κλασικιστές που “μεταμορφώθηκαν” σε νεοελληνιστές, με βαθιά κλασική μόρφωση και γνώση της γλώσσας του Ομήρου, ενθουσιώδεις υποστηρικτές της συνέχειας της ελληνικής γλώσσας και ένθερμοι λάτρεις του νέου ελληνισμού: η προσέγγισή τους στον σύγχρονο ελληνικό πολιτισμό αποτελούσε εξέλιξη της στέρεας κλασικής τους παιδείας, χάρη σε πραγματικές εμπειρίες ζωής που τους επέτρεψαν να έχουν άμεση επαφή με την Ελλάδα και με τη σύγχρονη ελληνική γλώσσα.

Για την ακαδημαϊκή γενεαλογία του Pontani, είναι χρήσιμο να τον συνδέσουμε με τον πανεπιστημιακό του δάσκαλο των ελληνικών στη Ρώμη, τον Nicola Festa (1866-1940),⁵² ο οποίος υπήρξε μαθητής του Giovanni Pascoli (1855-1912) και πρώτος καθηγητής σε έδρα Βυζαντινής Φιλολογίας στην Ιταλία.

Κατά τα χρόνια της ιταλικής κατοχής της Δωδεκανήσου (1912-1945), γνώστηκαν όλο και πιο αισθητή στην Ιταλία η ανάγκη να προσεγγιστεί η νεοελληνική γλώσσα και λογοτεχνία. Ο Lavagnini μας έχει αφήσει μερικές μελέτες για τις σχέσεις του Gabriele D'Annunzio (1863-1938) με τα νεοελληνικά γράμματα,⁵³ ενώ μένει ακόμα να αξιολογηθεί το πόσο ασχολήθηκε με τα ελληνικά ζητήματα της εποχής του ο Giosuè Carducci (1835-1907),⁵⁴ ενθουσιώδης υποστηρικτής της Κρητικής επανάστασης του 1897. Ήταν σταδός της ελευθερίας και του ελληνικού πνεύματος και στη βιβλιοθήκη του υπήρχαν αρκετά νεοελληνικά βιβλία.⁵⁵ Τέλος, συναντήσεις ανδρών των πολιτικών συγχυρίδες συνέβαλαν σε μια άλλη επαφή με τα νέα ελληνικά γράμ-

52. Βιογραφικά βλ. [http://www.treccani.it/enciclopedia/nicola-festa_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/nicola-festa_(Dizionario-Biografico)/)

53. Βλ. Lavagnini, *D'Annunzio e la Grecia moderna*.

54. Carducci, «Per la rivoluzione di Grecian», στο: *Levia Gravia* (XXIV) 1862 (όπου ο ποιητής εκφράζει την απογοήτευσή του για τον *calto fanciullo barbaro / che Atene accatta regni*).

55. Ο Carducci, καθηγητής αρχαίων ελληνικών στο Λύκειο Portogruaro της Pistoia, φίλος του Emilio Tesa και τέκτονας, προσέγγισε τα ελληνικά γράμματα με έντονη πολιτική χροιά.

ματα, όπως αποδεικνύεται, για παράδειγμα, από τη μελέτη του Καρποφύλα, *Η Ιταλία και η Ελλάδα*, το 1919.

♦ Από το 1946 έως σήμερα: λίγα λόγια για την πορεία της ιστορίας της νεοελληνικής λογοτεχνίας στην Ιταλία.

Η ατμόσφαιρα άλλαξε κατά το *Ventennio fascista* (φασιστική εχνοσαστρία), καθώς οι ελληνικές σπουδές, αλλά και η ίδια η Ελλάδα, υπέφεραν για τους γνωστούς ιδεολογικούς και πολιτικούς λόγους, αλλά και λόγω του ίδιου του Πολέμου. Μέσα στο θραιμβευτικό πλάνισιο του επανίου της Ρώμης και του εγκωμίου ενός ένοχου παρελθόντος και ενός παρόντος ισχύος, δεν υπήρχε χώρος για το ελληνικό στοιχείο. Ακόμα και ο ρόλος που διαδραματίστηκαν οι έλληνες λόγιοι μετά την Άλωση στην ανανέωση των ελληνικών σπουδών στη Δύση αμφισβητήθηκε από σοβαρούς κλασικούς φιλόλογους.

Μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, πρώτα ο Lavagnini και λίγο αργότερα ο Pontani, με την επιστημονική και επαγγελματική τους δραστηριότητα, κυριάρχησαν στην ιταλική ακαδημαϊκή σκηνή στο πεδίο των νεοελληνικών σπουδών. Στη Ρώμη, στην πολιτική πρωτεύουσα της Ιταλικής Δημοκρατίας, στο πανεπιστήμιο La Sapienza, στο πεδίο των ελληνικών σπουδών κυριάρχησε ο Γεώργιος Ζώρας (1908-1982), ο οποίος υπήρξε καθηγητής κατά τα χρόνια 1933-1940, επί Φασισμού, και μεταπολεμικά πάλι, από το 1957 έως το 1979, οπότε και ανέλαβε την ίδια πανεπιστημιακή θέση. Ο Ζώρας ήταν επίσης διευθυντής ενός περιοδικού: *Επιθεώρησης ελληνιστικής πνευματικής επικουρωτικής*.

Μια διαφορετική προσοπτική των ιταλοελληνικών σχέσεων προδιαγράφηκε από τη διμερή πολιτιστική συμφωνία που υπογράφηκε στις 2 Σεπτεμβρίου του 1948. Σε αυτή την προσοπτική, το πρώτο τεύχος του περιοδικού *Rivista di Critica*, το 1950, με συμμετοχή των Pontani, Lavagnini, Paolo Stommo (1909-1987),⁵⁶ Alberto Savinio

56. Το ενδιαφέρον του ήταν επικεντρωμένο στη λογογραφία και ίδρυσε την

(1891-1952), Giuseppe Ungaretti (1888-1970), και προπαντός η διμερής πολιτιστική συμφωνία Ιταλίας-Ελλάδας, που προέβλεπε την ίδρυση του Ελληνικού Ινστιτούτου Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών (Istituto Ellenico di Studi Bizantini e Postbizantini) στη Βενετία το 1951 και του Ιταλικού Μορφωτικού Ινστιτούτου στην Αθήνα (Istituto Italiano di Cultura) το 1953, χάραξαν μια νέα πορεία πραγμάτων. Το 1960 άνοιξε επίσημως και το Istituto Siciliano di Studi Bizantini e Neellenici (Σικελικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Νεοελληνικών Σπουδών, που είχε ιδρυθεί το 1952).⁵⁷ Ταυτόχρονα γίνονταν γνωστοί στην Ιταλία έλληνες λογοτέχνες (Καβάφης, Σεφέρης, Βενέζης, Καζαντζάκης κ.ά.), μέσω μεταφράσεων που κυκλοφορούσαν από μεγάλους εκδοτικούς οίκους.⁵⁸ Πολύ σημαντικό ρόλο στο θέμα αυτό έπαιξε η ανθολογία της νέας ελληνικής ποίησης που επιμελήθηκε ο Vittì το 1957,⁵⁹ δημιουργώντας ένα διαφορετικό κοινό και μια νέα ευαισθησία απέναντι στην Ελλάδα.

Ο Lavagnini, ο οποίος διδασκε Αρχαία και Νέα Ελληνικά (δύο διαφορετικά αντικείμενα) από το 1930 στο πανεπιστήμιο, ίδρυσε το 1952 στο Παδέρνο το Ινστιτούτο Βυζαντινών και Νεοελληνικών Σπουδών και συνέθεσε, μαζί με μια τεράστια παραγωγή επιστημονικών μελετών, μια ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας (*Storia della letteratura neoellenica* 1955), η οποία μέχρι και σήμερα, αν και ξεπερασμένη, εξακολουθεί να χρησιμοποιείται από τους φοιτητές, βοηθώντας τους να κατανοήσουν την εξέλιξη των νεοελληνικών

έδρα νεοελληνικής γλώσσας και λογοτεχνίας στο Lecce, στην Απουλία, θέση που μετά από τη συνταξιοδότηση του Δημήτρη Μιχαηλίδη δεν επαναστατηρή-χτηκε.

57. <http://www.issbi.org/issbi/index.php>

58. Βιβλία που απευθύνονταν αποκλειστικά στους πανεπιστημιακούς φοιτητές (όπως, για παράδειγμα, του Cunani, *Anthologhion* και πρόσφατα της Molcho, *Da una lingua all'altra* και *Donne e uomini di Grecia*), είναι ουσιαστικά καλά βοηθήματα, αλλά περιορισμένης χρήσης και κυκλοφορίας.

59. Vittì, *Poesia greca del Novecento*, Πάρις 1957 (και νέα έκδοση: Πάρις 1966). Βλ. σχετικά στον παρόντα τόμο, σ. 122-134.

γραμμάτων. Ο Pontani, με τη σειρά του, ξεκίνησε να διδάσκει στην Πάδοβα, από το 1960, δημοσίευσε δοκίμια,⁶⁰ μεταφράσεις και μια περιγραφή της γραμματικής της σύγχρονης ελληνικής (πρόσφατα αναδιδιοτυπωμένη, παρόλο που δεν κλίνεται χρήσιμη για την εκμάθηση της γλώσσας, σύμφωνα με τα συστήματα διδασκαλίας ξένων γλωσσών). Δεν επιχείρησε να γράψει μια ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας και δεν ασχολήθηκε συστηματικά με τη νεοελληνική εκδοτική και λογοτεχνική δραστηριότητα των Ελλήνων στη Βενετία και στην Πάδοβα, αλλά συνέθεσε μια ιστορία αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας από τον Όμηρο έως τον έκτο αιώνα μ.Χ. (έργο που απευθύνονταν προπαντός στο κοινό των σχολικών εργασιδίων).

Το 1946 έφτανε στην Ιταλία ένας νέος *neellenista*, που δεν είχε μάθει τη νεοελληνική γλώσσα δια της αρχαιοελληνικής οδού, αλλά από τη μητέρα του, ένας νεοελληνιστής που ήταν μόλις 20 χρονών και αποτελούσε μια πραγματική ελληνική μορφή, ένας νεαρός που εκ της φύσεώς του δεν χρειαζόταν να κάνει το άλμα από τα αρχαία στα νέα ελληνικά. Αυτός ο *costantinopolitano*, ο οποίος δεν ήταν καν βυζαντινολόγος, επρόκειτο να παράξει τα δεδομένα και τις ακαδημαϊκές δομές. Προκάλεσε έναν πραγματικό σεισμό, εφόσον δεν δεσμευόταν ούτε από την κληρονομιά / συνέχεια του αρχαίου κόσμου, ούτε από τη θρησκευτική αντίληψη του Βυζαντίου. Εξέφρασε, έτσι, ένα νέο είδος ερευνητή, που ανέτρεψε τη νοοτροπία που ήταν κυρίαρχη μέσα στην “παλαιμένη” ομάδα της ιταλικής πανεπιστημιακής ζωής: ένα άτομο, εντελώς διαφορετικό και “επικίνδυνο” ελεύθερο, που δεν ήταν καθόλου *politically correct*, με την έννοια που είχε τότε η στάση του διανοούμενου απέναντι στο καθεστώς. Η παλαιοία και

60. Για την επιστημονική δραστηριότητά του βασίστηκε προπαντός στις μελέτες των Ι. Πιολιά, Κ. Καρφοβιά (1877-1961), Κ. Παλαμά και άλλων ελλήνων φιλόλογων. Ο Pontani, με βάση την ελληνική βιβλιογραφία και με τη μέθοδο του παλιού κλασικού φιλόλογου και την ιδιοφυία του, κατάφερε να ανοίξει ένα καινούριο και ακόμα παθές έδαφος σπουδών στο ιταλικό πανεπιστημιακό περιβάλλον. Κατόρθωσε επίσης να δημιουργήσει ένα φτώχο νεοελληνικών σπουδών στην Πάδοβα.

δραστήρια επιστημονική του έρευνα ανέδειξε τη στενή σχέση αρχαίας και σύγχρονης ελληνικής λογοτεχνίας, άνοιξε καινούργια κεφάλαια και επανέφερε στο προσκήνιο τα ρομάντικα επαναστατικά κλέφτικα τραγούδια σε ιταλική μετάφραση.⁶¹

Μετά από μια πρώτη φάση κατά την οποία μοίραζε τη ζωή του ανάμεσα στην Ιταλία και την Ελλάδα, κατά την οποία είχε υποθετήσει ως μέθοδο «εκπαίδευσης» την επαφή με ανθρώπους, τόπους και βιβλία, ο Vitti (ειδικά μετά την κρίση που πέρασε εξαιτίας του ξαφνικού και επώδυνου θανάτου του πατέρα του, το 1954) επέστρεψε στην Ιταλία και άρχισε τη διδασκαλία της νέας ελληνικής γλώσσας και λογοτεχνίας στη Νάπολη, το 1958. Η τριετία 1954-1958 υπήρξε εξαιρετικά γόνιμη και ο ίδιος ο Vitti αναγνωρίζει, για να χρησιμοποιήσω τα λόγια του λόγια, ότι εκείνη την περίοδο «από “ελεύθερο “σκαυεντή” μεταμορφώνεται σε [λόγιο] “ερευνητή”».⁶²

Η έρευνά του του επέτρεψε να καλλιεργήσει γνωστά πεδία, με τα οποία είχαν καταπιαστεί και όσοι άλλοι, πριν από αυτόν, είχαν ενδιαφερθεί για τη νέα Ελλάδα, αλλά ο ίδιος είχε πάντα να προσφέρει μια διαφορετική κριτική ματιά (*Orientamento della Grecia nel suo Risorgimento letterario*, 1955· *Canti dei ribelli greci*, 1956). Ταυτόχρονα, μετέφρασε στα ιταλικά το έργο *Ο Χρυσός ξανασταγώνεται* του Νίκου Καζαντζάκη και το εξέδωσε στην Ιταλία το 1955. Την περίοδο αυτή, γάργ στο θρησματομένο υλικό των ιταλικών βιβλιοθηκών (ακόμη και σήμερα εν μέρει δυσπρόσιτο), με συστηματικότερη έρευνα και ωριμότερη διάθεση, κατόρθωσε να εντοπίσει άγνωστα μέχρι τότε κείμενα (την τραγωδία *Ευβία*,⁶³ ανέκδοτα γράμματα

61. Vitti, *ό.π.*, σ. 314.

62. Βλ. την εργογραφία του στο: Vitti, *Γραφείο με θέα*, σ. 241-295. Βέβαια, ο χατάλογος αυτός θα πρέπει να συμπληρωθεί με όσα δημοσιεύσε και κατά την τελευταία δεκαετία. Πολύτιμο και το αυτοβιογραφικό σχόλιο στην εργογραφία του έως το 2005: *ό.π.*, σ. 299-319.

63. Vitti, «Προσεγγιστικά στην Ευβίαν»· ο ίδιος (επιμ.), *Teodoro Moncalése*· ο ίδιος (επιμ.), *Τραγωδία ανομιμαμένη Ευβία*.

και ιταλικά λογοτεχνικά έργα του Κάλβου),⁶⁴ να μελετήσει ένα χειρόγραφο με ποιήματα του Σαχλίχη στη Νάπολη,⁶⁵ να αναλύσει τις σχέσεις μεταξύ Montani, Ciampolini και Σολωμού,⁶⁶ να προσφέρει καινούργια στοιχεία για το γλωσσικό ζήτημα και τον ρόλο του Σολωμού σε αυτό,⁶⁷ να παρουσιάσει άγνωστα εκλησιαστικά κηρύγματα σε δημόδια γλώσσα, να αναλύσει χειρόγραφα έργα προπαγάνδας του καθολικισμού στα “γραμμοχτυτάκια”,⁶⁸ να αναγνωρίσει το “χέρι” του Νικολάου Σοφιστού σε έναν διάλογο στην ιταλική κωμωδία *I tre tiranni* (1533) του Agostino Ricchi.⁶⁹ Παράλληλα με την έρευνα στις βιβλιοθήκες, ο Vitti υπήρξε ιδιαίτερα δραστήριος στην προώθηση και τη διάδοση της σύγχρονης ελληνικής λογοτεχνίας και του σύγχρονου ελληνικού πολιτισμού στην Ιταλία.⁷⁰ συνεργάστηκε με ιταλικές εφημερίδες, με μεγάλους εκδοτικούς οίκους και διατήρησε άμεση και φιλική επαφή με ιταλούς ποιητές και συγγραφείς (όπως ο Quasimodo και ο Ungaretti) και ακαδημαϊκούς. Ένας από αυτούς, ο Mario Petruccianni (1924-2001),⁷¹ υπήρξε δια βίου φίλος του Vitti· ήταν ο διευθυντής (μόλις 26 ετών) του βραχύβιου περιοδικού *Rivista di Critica*, στο πρώτο τεύχος του οποίου μάλιστα δημοσιεύτηκαν άρθρα σχετικά με τη σύγχρονη πολιτισμική κατάσταση της Ελλάδας, και ιδρυτής, το 1952, μαζί με τον Vitti και άλλους, του περιοδικού *Il presente: Poesia e Critica*, που εκδιδόταν μέχρι το 1959. Αάττης του Καβάφη και του Σεφέρη, ο Petruccianni ασχολήθηκε (σε συνεργασία με τον Gaetano Mariani) με τη συγγραφή μιας ιστορίας της σύγχρο-

64. Vitti, *A. Kalvos e i suoi scritti in Italiano*.

65. Vitti, «Il poema parentico di Sachlikis».

66. Vitti, *Giudizi di L. Ciampolini*. Για τη σχέση με τον Montani βλ. παρὰ-πάνω σημ. 29.

67. Vitti, «Riflessi della questione della lingua».

68. Vitti, «Catechismi in “francochiotica”».

69. Vitti, *Nicola Sofianòs*.

70. Βλ. το έργο του *Poesia greca del Novecento*.

71. Για βιογραφικά του στοιχεία βλ.: [http://www.treccani.it/enciclopedia/mario-petruccianni_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/mario-petruccianni_(Dizionario-Biografico)/).

νης ιταλικής λογοτεχνίας (*Letteratura italiana contemporanea*) σε 4 τόμους. Η ευρύτερη διάδοση της ποιήσεως του Καβάφη, που οφείλεται προπαντός στις μεταφράσεις του Pontani και στην απήχηση των γαλλικών μεταφράσεων των Youvenar – Δημάδ (1939), άφησε τα ίχνη της και στα ιταλικά γράμματα: ο Eugenio Montale (1896-1981), όπως είναι γνωστό, απέδωσε στα ιταλικά το «Περιμένοντας τους βαρβάρους» και συνέθεσε ένα ποίημα με τον τίτλο του Καβάφη.

Η ακαδημαϊκή καριέρα του Vitti εξελίχθηκε σε τρεις ιταλικές πόλεις: Νάπολη, Παλιέρμο και Βιτέμπο. Ταυτόχρονα, διετέλεσε επισκέπτης καθηγητής, για μεγάλα χρονικά διαστήματα, σε πολλά πανεπιστήμια του εξωτερικού. Ο Vitti υπήρξε πρόδρομος και σε αυτή την περίπτωση, υποστηρίζοντας ήδη από τη δεκαετία του '50 ό,τι τώρα στα ιταλικά πανεπιστήμια, με τα σημερινά δεδομένα, ονομάζεται *Terza missione* (δηλαδή ευρύτερη διάδοση των γνώσεων, τρίτη υποχρεωτική απασχόληση του πανεπιστημιακού διευκρινίζοντας, μετά από τη διδακτική και την ερευνητική). Ήταν επίσης φορέας και μοντέλο της λεγόμενης *internazionalizzazione* (διεθνοποίηση) των πανεπιστημιακών σπουδών: η *teaching staff mobility*, που προβλέπεται από τα ευρωπαϊκά προγράμματα, υπήρξε για τον Vitti πραγματικότητα πριν γίνει θεσμός. Η επαγγελματική, ερευνητική, επιστημονική και διδακτική διάστασή του ήταν λοιπόν "διαφορετική", όπως άλλωστε διαφορετικές ήταν η μόρφωση και η παιδεία του, που δεν καλλιεργήθηκαν στην εποχή του ιταλικού φασιστικού καθεστώτος και συνεπώς δεν βυθίστηκαν στην ακαδημαϊκή οργάνωση και τη ρουτίνα της περιόδου. Ο Vitti δεν είχε μάθει να υπακούει στις διαταγές της εξουσίας. Η ελευθερία αυτή, ωστόσο, είχε και το τίμημά της.

Όταν ο Vitti έφτασε στην Ιταλία και τον πανεπιστημιακό της χώρο, ήταν φορέας μιας εντελώς νέας και επαναστατικής κληρονομιάς, εφόσον προερχόταν από την Κωνσταντινούπολη, μιας κληρονομιάς που ήταν γεμάτη από άλλες παραδόσεις και βιοτικές εμπειρίες. Υπήρξε κομιστής μιας διαφορετικής επαφής με την ελληνική γλώσσα, μιας άλλης εικόνας του ελληνισμού, η οποία δεν συνέπιπτε

με το ιδεολογικά κατασκευασμένο προσώπειο του Έλληνα που ο φασισμός είχε προσπαθήσει να επιβάλει. Στη μεταπολεμική περίοδο όλοι προσπαθούσαν να ξεχάσουν (ειδικά μετά την καταστροφική εκστρατεία στην Ελλάδα και τις θλιβερές συνέπειές της για πολλές ιταλικές οικογένειες) τι σημαίνει σύγχρονη Ελλάδα και στρέφονταν με πάθος να ανακαλύψουν, ξανά, τις αξίες της αρχαίας δημοκρατικής Αθήνας. Η νέα Ελλάδα που παρουσίαζε ο Vitti στην Ιταλία φαινόταν τότε ξένη. Τότε έγινε η πρώτη προσπάθεια "διαζυγίου" των νέων ελληνικών από τα αρχαία, αρχαία που μετά τον πόλεμο άνηλθαν μέσα από τα νέα ιδεολογικά και πολιτικά ρεύματα. Αργότερα, κατά τη δεκαετία του '80 του περασμένου αιώνα, με την απελευθέρωση της διδασκαλίας των ξένων γλωσσών από τις Φιλοσοφικές σχολές, διαμορφώθηκε στην Ιταλία το ιδανικό έδαφος για μια διαφορετική άθλιση των σπουδών των Νέων Ελλήνων, που τώρα εμφανίζονταν όλο και περισσότερο ανεξάρτητα από την παράδοση των αρχαίων. Αυτή η αλλαγή συνέπεσε χρονολογικά με τη μεταπολίτευση και με τον φιλελευθισμό της εποχής, που επέτρεψε να δημιουργηθεί το ιδανικό ιδεολογικό πλαίσιο για την ίδρυση και τη σταθεροποίηση διαφόρων πανεπιστημιακών κέντρων νεοελληνικών σπουδών (βλ. στο Παράρτημα).

Η περίπτωση του Vitti, όμως, είναι και εδώ διαφορετική. Ο Vitti κινήθηκε στον αντίλογο της παράδοσης του δέκατου ένατου αιώνα (δημοτικά τραγούδια, εντοπισμός αδημοσίευτων ή σχεδόν άγνωστων χειρογράφων), αλλά παράλληλα ήταν πρόθυμος να βάλει το δάκτυλο "σε ανοιχτές πηλές". Για εκείνον, η λογοτεχνία και η ποίηση είναι όπλα, ο λόγος είναι στρατός, οι λέξεις πέτρες. Ήδη από το 1952, η μετάφραση στα ιταλικά του ποιήματος του Ελύτη *Άσμα ηρωικό και πένθιμο για τον χαμένο ανθυπολοχαγό της Αλβανίας* δεν συνιστούσε απλώς μια λογοτεχνική ένδοση, αλλά επρόκειτο και για ένα πολιτικό μανιφέστο.⁷²

Άνοιξε, έτσι, μια νέα εποχή στην ιστορία της σύγχρονης ελληνι-

72. Vitti, *Odisseo Ellis. Poesie*.

κής λογοτεχνίας στην Ιταλία, αλλά όσο και αν αυτό φαίνεται να αποτρέπει μια καινοτομία άνευ προηγουμένου, στην πραγματικότητα συνδέεται με την παράδοση του ελληνικού πολιτισμού στην Ιταλία, η οποία είχε καθιερωθεί συστηματικά από αυτούς που ήταν ζωντανοί φορείς του ελληνικού πολιτισμού της εποχής. Έτσι συνέβη στην Αναγέννηση και έτσι έγινε επίσης στα μέσα του δέκατου ένατου αιώνα, χάρη στην παρουσία των Ελλήνων της Διασποράς (όπως ο Ιούλιος Ίντλντοξ και ο Ανδρέας Μουστοξύδης).

Η συνεργασία του Vitti με ιταλικούς εκδοτικούς οίκους και η διδασκαλία του στα ιταλικά πανεπιστήμια οδήγησαν σε μια πολυετή επανάσταση, καθώς απελευθέρωσαν τον σύγχρονο ελληνικό πολιτισμό από την έως τότε εξάρτησή του από τα αρχαία ελληνικά. Κατά τη δεκαετία του '60, η ανάγκη να ξαναγραφτεί η ιστορία γινόταν όλο και πιο έντονη στην Ιταλία και πολλοί φιλόλογοι έγραφαν τις δικές τους ιστορίες λογοτεχνίας. Σ' αυτήν την πνευματική ατμόσφαιρα ζυμώνεται και η δική του προσπάθεια. Δεν υπήρχε ο κίνδυνος που φοβόταν ο Δημάδας να αντιγράψει με άλλα λόγια την ιστορία του (σύμφωνα με τη γνωστή φράση του Δημάδα προς τον Vitti: «αρκεί να την γράψετε με τα δικά σας λόγια»), γιατί η μόρφωση του Vitti, η προσωπικότητά του και τα πολλά χρόνια που είχε στην Ιταλία, του έδιναν τα εφόδια να ετοιμάσει κάτι εντελώς πρωτότυπο και πρωτοφανές στο εκδοτικό και ακαδημαϊκό περιβάλλον, όχι μόνο στο πλαίσιο της ελληνικής εκδοτικής παραγωγής αλλά και της ιταλικής.

Το 1971, κι ενώ στην Ιταλία έβρισκαν καταφύγιο έλληνες δημόχστες και φοιτητές, τυπώθηκε στο Τορίνο η πρώτη έκδοση της ιστορίας της νεοελληνικής λογοτεχνίας του Vitti. Από εκείνη τη στιγμή τα πράγματα θα άλλαζαν οριστικά.

Η *Storia della letteratura neogreca*, λοιπόν, το πιο γνωστό έργο του Vitti, εκδόθηκε πρώτη φορά στο Τορίνο (1971) και κυκλοφόρησε στα ελληνικά το 1978 (*Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*). Επανεκυκλοφόρησε στα ιταλικά το 2001 και πάλι στα ελληνικά το 2003, γραμμένο ξανά από την αρχή. Το 2016 τυπώθηκε στη Βενετία η

τρίτη συμπληρωμένη ιταλική έκδοση της *Istoria*.⁷³

Η *Istoria* του υπερβαίνει την παραδοσιακή ακαδημαϊκή παραγωγή και τα γλωσσικά σύνορα της Ιταλίας, μεταφράζεται στα γερμανικά το 1972, στα γαλλικά, στα ελληνικά και πιο πρόσφατα στα πολωνικά, και γίνεται βιβλίο αναφοράς και σημείο εκκίνησης της πορείας του συναρπαστικού ταξιδιού από τις πρώτες λογοτεχνικές εκδηλώσεις στην καθομιλουμένη ελληνική κατ' τη βύζαντινή περίοδο (ακαρπικά τραγούδια, Διγενής...) μέχρι τους συγγραφείς που γεννήθηκαν στη δεκαετία του εξήντα του εικοστού αιώνα, τους «συγγραφείς μιας μη-γενιάς», όπως με παραστατικό τρόπο τους ορίζει. Η δημοσίευση της νέας μορφής της *Istoria* της νεοελληνικής λογοτεχνίας του Vitti στα ιταλικά (2016) είναι, ως εκ τούτου, μια χαρμόσυνη είδηση για όλους όσοι αγαπάνε τα γράμματα, όχι μόνο μέσα στις πανεπιστημιακές αίθουσες. Ο ιστορικο-κριτικός λόγος του Vitti επεκτείνεται μέχρι το τέλος της χιλιετίας που προσφάτως έληξε, επιτρέποντας –με τη χρήση μιας ευέλκτης γλώσσας– στον αναγνώστη την επαφή με τα διάφορα στάδια της σύγχρονης ελληνικής λογοτεχνικής ιστορίας. Τώρα το βιβλίο του Vitti είναι και πάλι διαθέσιμο στο κοινό, ένα βιβλίο που διαβάζεται όπως ένα μυθιστόρημα και έχει την απόχρωση μιας προσοικλής αφήγησης, γεγονός που το κάνει πολύ διαφορετικό από αντίστοιχες ιστορίες των τελευταίων χρόνων (που χαρακτηρίζονται πλέον από μία διάσταση “πολυμεσική” και από μία διεπιστημονική προσέγγιση). Είναι μια

73. Στην βιβλιοθήκη BAUM (Biblioteca Area Umanistica) του Πανεπιστημίου Ca' Foscari της Βενετίας βρίσκεται το Fondo Mario Vitti, η *Biblioteca d'autore* (βιβλιοθήκη του συγγραφέα) δηλαδή, που χρησιμοποιήθηκε για την προετοιμασία της *Istoria* του. Βλ. το παράρτημα της επανέδοσης του δοκιμίου της J. Lamber, *Poeti greci contemporanei. Prima versione autorizzata del dott. Alberto Boccardi con prefazione e note del traduttore*, Napoli 1882, Βενετία 2010, όπου περιγράφεται όλη η διαδικασία για την καταλογογράφηση των βιβλίων και την ημερίδα «Libri greci a Venezia», που οργανώθηκε το 2008 με αφορμή τα εργαζόμενα της βιβλιοθήκης. Μια μετενέκδοση διωρεά υιοθετήθηκε με μία επιστημονική ημερίδα, με τον ίδιο τίτλο, τον Δεκέμβριο του 2017.

ιστορία της λογοτεχνίας χωρίς εικόνες, χωρίς links, βασισμένη σε κριτική βιβλιογραφία και πρωτότυπη λογοτεχνική ανάγνωση και ανάδυση (το ιστορικό-χρονολογικό παράστημα που υπήρχε στην πρώτη έκδοση στις επόμενες έχει παραλειφθεί). Είναι ένα βιβλίο για το γραφείο ανθρώπων που γεννήθηκαν στα τέλη του περασμένου αιώνα: για τα παιδιά των πρώτων δεκαετιών του Millennium, για όσους θα θελήσουν στην Ιταλία να καταλάβουν καλύτερα τι έχουν γράψει οι Έλληνες στη γλώσσα τους μετά, μετά δηλαδή από τα σχολικά και πανεπιστημιακά κλασικά σύνορα. Η Ελλάδα που περιγράφει ο Vittì, μέσα από τις σελίδες αυτού του βιβλίου, είναι μια χώρα παλόνια και ποιηλόμορφη, μια Ελλάδα συνειδητή κληρονομιάς του παρελθόντος αλλά τώρα ώριμη και ζωντανή, ευγνώμων και ταυτόχρονα ελεύθερη από το βάρος της ιστορικής κληρονομιάς της, μια Ελλάδα με ισχυρή ευρωπαϊκή διάσταση αλλά γεωγραφικά και πολιτισμικά ριζωμένη στην Ανατολική Ευρώπη, στα Βαλκάνια αλλά και στις όχθες του Βοσπόρου. Τώρα οι φοιτητές μας μπορούν να μάθουν περισσότερα για την Ελλάδα και για τη λογοτεχνική ιστορία της, και μπορεί έτσι να ωριμάσει μια καινούρια γενιά Ιταλών που θα συμβάλλει θετικά στην ανάκαμψη της αξιοπρέπειας της Ελλάδας στο διεθνές πλαίσιο.

Ο Vittì, με την *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας* του, με το αυτοβιογραφικό *Η πόλη όπου γεννήθηκα. Ιταλικοί 1926-1946* (όπου παρουσιάζει τα παιδικά του χρόνια, το ιταλικό και το ελληνικό κωνσταντινουπολίτικο περιβάλλον που μεγάλωσε πριν αποφασίσει να γίνει Ιταλός) και με το αυτοβιογραφικό σχόλιο στην εργογραφία του μας επιτρέπει επίσης να μιλάμε στην τάξη για την Ελλάδα και την Τουρκία, χωρίς αναχρονιστικές αξιώσεις και χωρίς νοσταλγικές επιπτώσεις.

Η *Ιστορία της σύγχρονης ελληνικής λογοτεχνίας* του Mario Vittì σχηματίζει μια ευρωπαϊκή κουλτούρα που εκφράζεται σήμερα σε μια «μιακή» γλώσσα, απρόσπλη για τους καλύτερους επιστήμονες του δυτικού κόσμου. Το να μάθει κανείς περισσότερα για τη λογοτεχνία και τον πολιτισμό της σύγχρονης Ελλάδας, χωρίς το νεοκλασι-

κό ρομαντικό μανδύα και χωρίς τα βέλη της κρίσης, μπορεί μάλλον να συμβάλει σε μια νέα πολιτική και πολιτιστική εποχή. Η καλύτερη γνώση της λογοτεχνικής ιστορίας της σύγχρονης Ελλάδας μπορεί να αποτελέσει ένα νέο πολιτικό εργαλείο για την υποστήριξη της Ελλάδας στην Ευρώπη και στον κόσμο. Η επένδυση στην ελληνική κουλτούρα και στη σύγχρονη ελληνική λογοτεχνία είναι μια πολιτική ενέργεια που δεν είναι πολύ δαπανηρή, αλλά μακροπρόθεσμα αποδίδει με σιγουριά.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αρβανιτάκης Δημήτρης Δ. (επιμ.), *Ανδρέας Μουστοξύδης – Αιμίλιος Τσιράλδος. Αλληλογραφία. 1822-1860, Κότνωος-Μουσείο Μπενάκη*, Αθήνα 2005.
- Beaton Roderick, *Byron's War: Romantic Rebellion, Greek Revolution, Καμπτερτζ 2013* (ελλ. μτφρ.: *Ο πόλεμος του Μπάιρον. Ρομαντική εξέγερση, Ελληνική επανάσταση, Πάταξη*, Αθήνα 2015).
- , «From ancient to modern: Byron, Shelley, and the idea of Greece», *The Athens Dialogue*, 1 (2010), σ. 1-22.
- Benedetto Giovanni, «Giordani, Leopardi "sommo filologo" e gli studi di greco nell'Italia della Restaurazione», στο: Roberto Tissoni (επιμ.), *Giordani Leopardi 1998: convegno nazionale di studi. Piacenza, Palazzo Farnese, 2-4 aprile 1998*, Tip. Le. Co., Παρτσέντρα 2000, σ. 77-129.
- , «Rifar da capo: l'istruzione classica dopo l'Unità», στο: Carlo La-caita – Mariachia Fugazza (επιμ.), *L'istruzione secondaria nell'Italia unita. 1861-1901*, FrancoAngeli, Μιλάνο 2013, σ. 63-87.
- , «Storia della scuola e degli studi classici. Scuola classica, studi classici e la svolta dell'Unità», *Atene e Roma*, n.s., τόμ. 6, τχ. 3-4 (2012), σ. 384-429.
- Canini Marco Antonio, *Conferenza sul poeta greco Dionisio Solomòs tenuta in Venezia il 20 dicembre 1883 e versione dell'uno alla libertà del medesimo aggiunta una versione della Marsigliese*, Tipi C. Ferrarì, Beveria 1884.
- , *Etimologico dei vocaboli italiani di origine ellenica con raffronti ad altre lingue*, Unione Tipografico-Editrice, Τορίνο 1885.
- , *Yngt ans d'exil*, Baudry, Librier e Europeenne, Παρίσι 1888.
- Cantoni Giovanna, «Eredità degli antichi e traduzione dei moderni. Intellettuali greci nell'età dei Lumi tra Ellade e Occidente», στο: Gabriella Catalano – Fabio Scotto (επιμ.), *La nascita del concetto moderno di traduzione. Le nazioni europee fra enciclopedia e epoca romantica*, Armando Editore, Ρώμη 2001, σ. 200-213.

- Carpinato Caterina, «Filellenismo minore ai tempi della rete: Qualche spunto di riflessione attraverso testimonianze letterarie italiane e greche», στο: Serena Fornasiero – Silvana Tamiocco (επιμ.), *Studi sul Sette ed Ottocento offerti a Marinella Colummi*, Italianistica 1, Beveria 2015, σ. 29-48.
- , «La scoperta del vero Omero: riscritture greche. Athanasios Christópoulos, Ἀχιλλεύς (1805), Iakovakis Rizos Nerulòs, Πτολεμαῖος (1814), Dimitrios Gouvelis, Ἡ γλῶσσα τοῦ Πλάτωνα (1817)», στο: *Atti del V Convegno Nazionale di Studi Neellenici, Napoli 15-18.5.1997* [= *Rivista di cultura greco-moderna*, Università degli Studi di Napoli "L'Orientale", Νάπολη 1997-1998 (αλλά: 2002), σ. 287-311.
- , «Markos Renieris: rassegna bio-bibliografica», στο: Γιάννης Ανδρεωμένος (επιμ.), *Εορταγίας έτανος. Αφιέρωμα στον καθηγητή Παναγιώτη Δ. Μαστροδημήτη*, Πορεία, Αθήνα 2007, σ. 201-242.
- , «Νεοελληνική γλώσσα και λογοτεχνία στην Ιταλία του 19ου αιώνα (1855-1857): Μερικές παρατηρήσεις στον Tommaso Semmla και τον Niccolò Tommaseo», στο: Άννα Ταμπάκη – Ουρανία Πλουκανδοπούλη (επιμ.), *Ελληνικότητα και ερεγότητα. Πολιτισμικές διαμεσολαβήσεις και 'έθνικός χαρακτήρας' στον 19ο αιώνα. Πρακτικά Συμποσίου*, τόμ. 1, ΕΚΠΑ-Ε.Ι.Ε.Ι.Ε., Αθήνα 2016, σ. 311-322.
- , «Niccolò Tommaseo, le "Scintille" greche e la raccolta dei canti popolari. Contributo per una storia delle relazioni fra cultura italiana e cultura greca a metà Ottocento», στο: Ιωάννης Βιβλάκης (επιμ.), *Στέφανος. Τιμητική ηχοσφορά στον Βάρετ Πούγγρε*, Ergo, Αθήνα 2007, σ. 251-268.
- , «Studiare la lingua greca (antica e moderna) in Italia. Retrospettiva e prospettive future», στο: Caterina Carpinato – Olga Tribulato (επιμ.), *Storia e storie della lingua greca*, Antichistica 5, Filologia e letteratura 1, Beveria 2014, σ. 165-220.
- Cerruti Marco, «Per un riesame dell'Ellenismo italiano nel secondo Settecento: Melchiorre Cesarotti», στο: *Da Dante al Novecento. Studi critici offerti dagli scolari a Giovanni Celso nel suo ventesimo anno di insegnamento universitario*, Mursia, Μιλάνο 1970, σ. 369-385.
- Ceserani Remo, *Guida allo studio della letteratura*, Laterza, Μπάρι 1999.

- Coppola Alessandra, *Una faccia una razza? Grecia antica e moderna nell'immaginario italiano d'età fascista*, Carocci, Pόμνη 2013.
- Crocetti Niccolò, «Το φάσμα της νεοελληνικής λογοτεχνίας στην Ελλάδα», στο: Ελένη Καρυντζόλα – Κατερίνα Τικτοπούλου (επιμ.), *Νεοελληνική γλώσσα και λογοτεχνία στην Ελλάδα / Lingua e letteratura neogreca in Italia*, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 1997, σ. 39-41.
- Curione Alessandro, *Sullo studio del greco in Italia: secoli IV e IV e 18*, Tosi, Pόμνη 1941.
- Curuni Alessandro – Komniss Alanasio, *Anthologhion, ovvero testi scelti di prosa e poesia neocellenica dal sec. XI ai nostri giorni con una breve sintesi della letteratura neocellenica*, Pόμνη 1958.
- Degani Enzo, «Ricordo di Bruno Lavagnini», *Εικασμός*, τόμ. 3 (1992), σ. 307-322.
- De Simone Brouwer Francesco, «Per gli studi neocellenici in Italia», *RAL*, τόμ. V, τχ. 17 (1998), σ. 607-641.
- Di Benedetto Arnaldo, «“Le rovine di Atene”», *Letteratura filloellenica in Italia fra Sette e Ottocento*, *Italcia*, τόμ. 76 (1999), σ. 335-354.
- Falchi Francesca M., *Traduttori dal greco in Italia 1750-1900*, Edizioni dell'Orso, Αλεσάνδρεια 2017.
- Fornaro Sotera, «Bibliografia della letteratura greca», στο: Giuseppe Cambiano – Luciano Canfora – Diego Lanza (επιμ.), *Lo spazio letterario della Grecia antica*, τόμ. 3, Salerno editrice, Pόμνη 1996, σ. 181-569.
- Genetelli Christian, *Storia dell'epistolario leopardiano. Con implicazioni filologiche per i futuri editori*, LED, Μάδυο 2016.
- Gigante Marcello, «L'aura antichità di Napoli e il Leopardi», στο: *Giacomo Leopardi*, Biblioteca Nazionale (κατάλογος έκθεσης), Νάπολη 1987, σ. 433-434.
- , *Leopardi e l'antico*, Μτρούνα 2003.
- Greco Aulo, «Gli studi di greco dal Trecento all'età contemporanea», *Il Velro*, τόμ. 27 (1983), τχ. 1-2, σ. 171-183.
- Guida Francesco, «Elenco degli articoli di soggetto greco apparsi nell'*Antologia* di G. P. Vieusseux», στο: Speisieri-Beschi Caterina – Lucarelli Enrica (επιμ.), *Risorgimento greco e filocellenismo italiano. Lotte, cultura, arte*, Edizioni del Sole Pόμνη 1986, σ. 438-446.

- , *L'Italia e il Risorgimento balcanico: Marco Antonio Canini*, Edizioni dell'Ateneo, Pόμνη 1984.
- , Marco Antonio Canini e la Grecia: un mazziniano suo malgrado», *Balkan Studies*, τόμ. (1979), τχ. 2, σ. 167-176.
- Καροαδής-Heiring Όλγα, «Χριστόφορος Φινλντς. Σκέψεις για την διδασκαλία της γλώσσας», *Μνήμων*, τόμ. 12 (1989), σ. 9-42.
- Kerofilas Costas, *La Grecia e l'Italia nel Risorgimento italiano*, Libreria della Voce, Φλωρεντία 1929.
- Korinthis Jannis, *I Greci di Napoli e del Meridione d'Italia dal XV al XX secolo*, AM & D Edizioni, Κάλαρι 2012.
- Lamber Juliette, *Poeti greci contemporanei. 1882, αναστατική έκδοση με εισαγωγή: M. Vitti*, Libreria Editrice Foscari, Βενετία 2010.
- Lavagnini Bruno, *Άραξα. Scritti minori di filologia classica, bizantina e neogreca*, Palumbo, Παλέριο 1978.
- , *D'Annunzio e la Grecia moderna*, Palumbo, Παλέριο 1942.
- , «Ricordo di Francesco De Simone Brouwer», *Italoellenica*, τόμ. 1 (1988), σ. 27-28.
- , *Storia della letteratura neocellenica*, Nuova Accademia, Μάδυο 1959 (β' έκδοση: Μάδυο 1959 και τρίτη έκδοση συμπληρωμένη: Μάδυο 1969).
- , «Un ricordo di Francesco Zambaldi», *Εικασμός*, τόμ. 2 (1991), σ. 251-256.
- Molcho Flora, *Da una lingua all'altra*, EUT, Τεργέστη 2000.
- , *Donne e uomini di Grecia*, S.A.R.G.O.N., Παόβα 2003.
- Maiolini Elena (επιμ.), *Niccolò Tommaseo. Cani greci*, Guanda, Παόβα 2017.
- Mariani Gaetano – Petrucci Mario, *Letteratura italiana contemporanea*, Lucarini, Pόμνη 1984-1987.
- Natalucci Nicoletta, *Mondo classico e mondo moderno: Introduzione alla didattica e allo studio delle discipline classiche*, Edizioni scientifiche italiane, Περούτζια 2002.
- Neri Camillo, «“Il greco, ai giorni nostri”, ovvero: sacrificarsi per Atene o sacrificare Atene?», στο: Luciano Canfora – Ugo Cardinale (επιμ.), *Disegnare il futuro con intelligenza antica. L'insegnamento del latino e del greco antico in Italia e nel mondo. Atti del Congresso Internazionale. Torino, 12-14 aprile 2012*, il Mulino, Μτρούνα 2013, σ. 103-152.
- , «Recensione a U. La Torraca, *Lo studio del greco a Napoli nel*

- Settecento, Pubblicazioni del Dipartimento di Filologia Classica "F. Arnaldi", n.s. 2, Università degli Studi di Napoli "Federico II", Napoli 2012), *Annali di Storia delle Università Italiane*, τόμ. 18 (2014), σ. 379-381.
- Nikas Costantino, «Per la storia dell'insegnamento del greco moderno a Napoli», *Ιταλοελληνικά*, τόμ. 1 (1988), σ. 37-47.
- Noto Andrea C., *La ricezione del Risorgimento greco in Italia (1770-1844). Tra idealità filelleniche, stereotipi e Realpolitik*, Nuova Cultura, Pάμνη 2015.
- Palli Nestore, *Supplemento alla grammatica greca in cui si contengono le differenze della lingua greca moderna con l'antica: i radicali di nomi e verbi con le rispettive tavole sinottiche*, Trani, Νάτρολη 1848.
- Πάττας Φάιττος – Κατσιράνης Αλέξανδρος – Διαμαντόπουλου Αίλνα, *Εισαγωγή στη νεοελληνική φιλολογία*, Αθήνα 2015: <https://www.academia.edu/28307025/e-book>.
- Pécout Gilles, «Amitié littéraire et amitié politique méditerranéennes: philhellènes français et italiens de la fin du XIXe siècle», *Revue Germanique Internationale*, τόμ. 1-2 (2005), σ. 207-218.
- Peri Massimo, «La letteratura neogreca in Italia», *Il Velino*, τόμ. 1-2 (*Le relazioni tra l'Italia e la Grecia*): τόμ. 2 (1983), σ. 397-410.
- Pizzamiglio Gilberto (επιμ.), *Ippolito Pindemonte. Lettere a Isabella (1784-1828)*, Olshki, Φλωρεντία 2003.
- Rotolo Vincenzo, *Scritti sulla lingua greca antica e moderna*, Università di Palermo, Παράρτημα 2009.
- Santoro Stefano, *L'Italia e l'Europa Orientale: diplomazia culturale e propaganda. 1918-1943*, FrancoAngeli, Μιλάνο 2005.
- Scalora Francesco, *La presenza della Grecia moderna nella cultura siciliana del XIX secolo* <https://iris.unipa.it/.../TESI%20DOTTORATO%20FRANCESCO%20SCALORA.pdf> (2015)
- Sforza Giovanni – Gallavresi Giuseppe (επιμ.), *Carteggio di Alessandro Manzoni*, Hoepli, Μιλάνο 1912.
- Σιδέρη Αλόν, *Ελληνες ποιητές στο παρεπαιτήριό της Ελλάδας (1806-1861)*, Ι.Α.Ε.Ν., αρ. 21, Αθήνα 1989.
- Sotiriadis Giorgio, *La poesia religiosa greca medievale*, Τίπο-Λιτογραφία Α. Mazza, Γένοβα 1919.

- Spelsieri-Beschi Caterina – Lucarelli Enrica (επιμ.), *Risorgimento greco e filoellenismo italiano. Lotte, cultura, arte*, Edizioni del Sole, Pάμνη 1986.
- Timpanaro Sebastiano, *La filologia di Giacomo Leopardi*, Laterza, Pάμνη-Μπάρι 1997.
- Tosi Renzo, «Appunti sulla storia dell'insegnamento delle lingue classiche in Italia», *Quaderni del CIRSIL*, τόμ. 2 (2002), σ. 1-6.
- Viti Mario, *A. Kalos e i suoi scritti in italiano*, Istituto Universitario Orientale, Νάτρολη 1960.
- , «Catechismi in "francochiotica" ed il codice Vaticano greco 1902», *Orientalia Christiana Periodica*, τόμ. 24 (1958), τχ. 3-4, σ. 257-275.
- , *Η πρόλη όπου γενήθηκα. Ιστοριοσύλ 1926-1946, πρόλογος: Πέτρος Μάραρας*, Παβερνίδης, Αθήνα 2013 (*τρανκχό ένδοση. Ιstanbul nella memoria*, Saggi di greco moderno, Pάμνη 2010).
- , *Giudizi di L. Ciampolini e di G. Montani su D. Solomòs*, Biblioteca china della "Rassegna di cultura e via scolastica", Pάμνη 1960.
- , *Ισραήλ με θέα. Άρθρα και ομιλίες. Εργονομία με αυτοβιογραφικό σχόλιο*, Παβερνίδης, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 2006.
- , «Il poema parentico di Sachlikis nella tradizione inedita del codice napoletano», *Κρητικά Χρονικά*, τόμ. 14 (1960), σ. 173-200.
- , «Luigi Ciampolini», *Dizionario Biografico degli Italiani*, τόμ. 25: [http://www.treccani.it/enciclopedia/luigi-ciampolini_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/luigi-ciampolini_(Dizionario-Biografico)/). (1981)
- , *Nicola Sofianòs e la commedia dei «The tyranni» di A. Ricchi*, Istituto Universitario Orientale, Νάτρολη 1966.
- , (μετάφραση - εισαγωγή), *Odiseo Elitis. Poesie precedute dal Canto eroico e luncbre per il sottotenente caduto in Albania*, Il Presente, Pάμνη 1952.
- , *Poesia greca del Novecento*, Παράνα 1957 (και Παράνα 1966).
- , «*Ιλοεισαγωγικά στην Εσθλίαν*», *Κρητικά Χρονικά*, τόμ. 14 (1960), σ. 435-451.
- , «Rillessi della questione della lingua italiana sul poeta greco Dionisios Solomòs», *Annali Istituto Universitario Orientale*, τόμ. 1 (1959), σ. 79-94.
- , «Stato degli studi neogreci in Italia: prospettive e tendenze», στο:

Italia e Grecia: due culture a confronto. Atti del III Convegno Nazionale di Studi Neogreci (1989), Παράρτημα 1991, σ. 281-290.

—, *Storia della letteratura neogreca*, Biveria 2016.

—, (επιμ.), *Teodoro Monselese. Evryena*, Istituto Universitario Orientale, Napoli 1965.

—, (επιμ.), *Τραγωδία ορχηστρική Evryena του Kyri Θεόδωρου Μορσελέζε. 1646, φιλολογική επιμέλεια: Giuseppe Spadaro, Οδυσσεύας, Αθήνα 1995.*

Zanou Konstantina, «Storia di un archivio: le carte Mustoxidi a Corfù (con due lettere inedite di Manzoni e Foscolo)», *Giornale Storico della Letteratura Italiana*, τόμ. 183, τχ. 604 (2006), σ. 556-576.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

«Τι ιστορία γράφει η ιστορία της λογοτεχνίας;» αναρωτήσαν σχεδόν πριν από 20 χρόνια ο Remo Ceserani σε ένα από τα πιο γνωστά του βιβλία, το *Guida allo studio della letteratura* (Οδηγός για τη μελέτη της λογοτεχνίας). Η ιστορία της νέας Ελλάδας και των γραμμάτων της συνδέεται με τα πολιτικά γεγονότα, με την αντίληψη του άλλου και του αλλού.

Για την αντίληψη της νεοελληνικής λογοτεχνίας, κατά τον δέκατο ένατο και τον εικοστό αιώνα, στην Ιταλία έπαιξαν ρόλο οι παρά-κάτω ιστορικές συνθήκες:

1. Παρουσία Ελλήνων στην Ιταλία κατά την περίοδο πριν και μετά από το 1821.
2. Φιλελεύθερα συναισθήματα και κινήματα. Η «Ελλάδα» γίνεται συνώνυμο της πολιτικής ανεξαρτησίας και της πνευματικής ελευθερίας. Τα ανώνυμα άσματα του ελληνικού λαού μαρτυρούν ελεύθερο πνεύμα.
3. Προσπάθεια πολιτικής ανεξαρτησίας και επαναστάσεις των ετών 1848-1849, εξορία Ιταλών σε ελληνικά εδάφη (στην Αθήνα, αλλά και στο Ιόνιο). Εξόριστοι ιταλοί διανοούμενοι πασχίζουν για μεγάλα χρονικά διαστήματα στα Επτάνησα και στην ελεύθερη Ελλάδα.
4. Φιλελεύθερα κινήματα για την ανεξαρτησία της Κρήτης, Garibaldi (Ταριβαδινόι) στην Ελλάδα, «ανακάλυψη» του Βυζαντίου και Cronache bizantine (Βυζαντινά χρονικά).
5. Τα Δωδεκάνησα ιταλική αποικία.
6. Φασισμός και πόλεμος του 1940.
7. Μεταπολεμική περίοδος (1946-1967): δύσκολη, αλλά ενθουσιώδης εποχή αποκατάστασης σχέσεων. Οι νέοι που δεν πολέμησαν και δεν συνδέθηκαν με το μέτωπο είναι πρόθυμοι να συμβάλουν.

8. Εποχή της Δικτατορίας (1967-1974): η καθολική, χριστιανοδημοκρατική Ιταλία αναφέρει τις πόρτες της στους Έλληνες, αλλά με κάποια επιφύλαξη.
 9. 1974-1989: νέο μεγάλο άνοιγμα στα ελληνικά γράμματα, στους Έλληνες φοιτητές, πολυαπιδασίζονται οι πανεπιστημιακές έδρες νεοελληνικών σπουδών και οι μεταφράσεις από τα νεοελληνικά. Η πορεία των νεοελληνικών σπουδών φαίνεται να ελευθερώνεται από την παράδοση της συνέχειας με τα αρχαία και από την "ομπρέλα" των βυζαντινών σπουδών.
 10. 1989-2010: είκοσι χρόνια ευημερίας, Έδρες, εκδόσεις, εταιρείες, Οργάνωση των ελληνικών κινήσεων της Ιταλίας. Ταξίδια, τουρισμός.
 11. 2010 έως σήμερα: οικονομική κρίση και κρίση ταυτότητας. Δεν έχουν κυκλοφορήσει ακόμα τα πρακτικά του τελευταίου συνεδρίου των Ιταλών Νεοελλήνων, που διεξήχθη στο Παλέρμο το 2010. Τα νεοελληνικά βιβλία σε ιταλικές μεταφράσεις είναι ολοένα και περισσότερα, και ταυτόχρονα και ολοένα πιο ανεξάρτητα από το πανεπιστημιακό περιβάλλον. Ο Πέτρος Μάρκαρης, με τον Χαλίτο του και με τον Δημητράκιο του, καταφέρει να πληροφορήσει τους αναγνώστες του για την Ελλάδα των τελευταίων 40 χρόνων. Ο πρόλογος στην ελληνική μετάφραση της κωνσταντινουπολίτικης βιογραφίας του Vitt οφείλεται στον Μάρκαρη.
- ♦ Τα τελευταία τριάντα πέντε χρόνια
- Έκδοση-αφιέρωμα του περιοδικού *Il Velino. Rivista della Civiltà Italiana*, 3-4, XXVII, 1983, τόμοι I-II: *Relazioni fra l'Italia e la Grecia (Σχέσεις μεταξύ Ιταλίας και Ελλάδας)*.
 - Έκθεση Risorgimento greco e filloellenismo italiano. Lotte, Cultura, Arte: mostra promossa dall'ambasciata di Grecia e dall'Associazione per lo sviluppo delle relazioni fra Italia e Grecia. Roma, Palazzo Venezia, 25 marzo-25 aprile 1986.
 - Νεοελληνική γλώσσα και λογοτεχνία 1987-2017

- 1981: ίδρυση της Consulta Universitaria di Greco (CUG), με μέλος τον Mario Vitti.
- 1989: ίδρυση της Associazione Nazionale di Studi Neogreci.
- 2008: ίδρυση της Consulta Universitaria di Studi Bizantini e Neogreci (CUBN).
- Συνέδρια Νεοελληνιστών στην Ιταλία
1. Παλέρμο (1975).
 2. Πάδοβα (1981).
 3. Παλέρμο - Κατάνια (1989).⁷⁴
 4. Βιρέμπτο (1991).
 5. Νάπολη (1997).
 6. Ρώμη (2001).
 7. Τεργέστη (2005).
 8. Παλέρμο (2010). Τα Πρακτικά του συνεδρίου, τα οποία είχε αναλάβει να επιμεληθεί η Ines Di Salvo, δεν εκδόθηκαν και δεν αποφαστίστηκε πού και αν θα γίνει το επόμενο συνέδριο.
- Εξωπανεπιστημιακές συναντήσεις νεοελληνιστών (1995-2008):
- Αθήνα 1995: Πρακτικά Συνάντησης των Ευρωπαίων Νεοελλήνων, Υπουργείο Πολιτισμού, Υπουργείο Εξωτερικών, Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού.
 - Ρώμη 1996: *Esploringua: στρογγυλό τραπέζι, οργανωμένο από το Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, με θέμα Νεοελληνική γλώσσα και λογοτεχνία στην Ιταλία*, πρακτικά τυπωμένα (Αθήνα-Θεσσαλονίκη 1997), με συμμετοχή των C. Carpinato, N. Crocetti,⁷⁵ A. Kolonia, R. Lavagnini, L. Marcheselli-Loukas, P. M. Minucci, C. Nikas, A. Proiou, N. Vaghenàs, M. Vitti.
 - 2003: Quaderni del Premio Letterario Giuseppe Acerbi, 10 edizione - Grecia (M. Vitti, *Territorio e tradizione*: 47-49).
 - 2008: Siena terra di libri (με έκθεση των φωτογραφιών του M. Vitti).

⁷⁴ Viti, «Stato degli studi neogreci in Italian».

⁷⁵ O Crocetti ανακάλυψε τη μέλλουσα ποσοτήθειά του να εκδόσει νεοελληνική λογοτεχνία στα ιταλικά: Crocetti, «To φάσμα της νεοελληνικής λογοτεχνίας στην Ιταλία».

Η στηλεργική κατάσταση των νεοελληνικών σπουδών στην Ελλάδα. Για την περίοδο 2001-2017, με βάση τη σχετική ιστοσελίδα του Υπουργείου Παιδείας της Ελλάδας: 2001: 14 θέσεις, 2018: 7 θέσεις.

1. Τεργέστη: ύστερα από τη συνταξιοδότηση της Lucia Marcheselli Loukas συνεχίζονται μαθήματα νεοελληνικής γλώσσας με ειδική σύμβαση.
2. Βενετία: με μόνιμη θέση από το α.έ. 1998-1999, Caterina Carpinato, professore associato (ανταρληφάρια καθηγήτρια) από το 2002.
3. Πάδοβα: ύστερα από τη συνταξιοδότηση του Massimo Peri συνεχίζεται η διδασκαλία της νεοελληνικής γλώσσας και λογοτεχνίας από την Αθηνά Γεωργαντά, professore associato, που ανέλαβε τη θέση με ειδική διαδικασία.
4. Βερόνα: ύστερα από τη συνταξιοδότηση της Cristina Stevanoni η διδασκαλία συνεχίστηκε για μια ακαδημαϊκή χρονιά, με συμβόλαιο, από τη Federica Perrieri, ricercatore a tempo indeterminato di lingua e letteratura neogreca (ερευνήτρια αορίστου χρόνου) στο πανεπιστήμιο της Πάδοβας, από το 2007 έως το 2010, οπότε παραιτήθηκε.
5. Τορίνο: με σύμβαση από την Caterina Carpinato για 3 ακαδημαϊκά έτη, (έως το 2014-2015) και από το 2016-2017 με τον Tommaso Braccini, χλασικό φιλόλογο (professore associato).
6. Ρώμη: μετά από τον Γ. Ζώρα διδάξαν η Άλκηστη Παυλίου, η Paola M. Minucci (έως τη συνταξιοδότησή της, το 2016) και ο Χρίστος Μπιντοδής, ricercatore (ερευνητής).
7. Βιτέμπο: μετά τη συνταξιοδότηση του M. Vitti δεν προκηρύχθηκε νέα θέση.
8. Νάπολη: μετά τη συνταξιοδότηση του K. Νίκα (1935-2016) δεν προκηρύχθηκε νέα θέση.
9. Μπάρι: μετά τη συνταξιοδότηση της Μαρίας Πελοπονήτρου δεν προκηρύχθηκε νέα θέση.
10. Λέτσε: μετά τη συνταξιοδότηση του Δημήτρη Μιχαηλίδη (1945-2014) δεν προκηρύχθηκε νέα θέση.
11. Κατάνια: μετά από τον Giuseppe Spadano (1926-2003), ανέλαβε

η Anna Zimbone (σε σύνταξη από τον Νοέμβριο του 2017) και συνεχίζεται η διδασκαλία με την K. Παπαθέου (ricercatore).

12. Πάδοβα: μετά από τους B. Lavagnini, V. Rotolo και R. Lavagnini, συνεχίζουν οι Ines Di Salvo (straordinario) και η Maria Caracausi (prof. associato).

Συνολικά, το 2018 υπάρχουν στην Ελλάδα 7 διδάσκοντες που ανήκουν στον κλάδο Νεοελληνικής Γλώσσας και Λογοτεχνίας (ssd L-Lin-20), σε 6 πανεπιστήμια (Παδέρμιο, Κατάνια, Ρώμη, Τορίνο, Πάδοβα και Βενετία).

Υπάρχουν πανεπιστήμια όπου τα νεοελληνικά διδάσκονται με ειδική σύμβαση (2016-2017: Pavia και Università Statale di Milano, όπου η Αμαλία Κωλιάνα, ύστερα από τη συνταξιοδότηση [1985] του Francesco Maspéro [1921-2016] συνέχισε μέχρι πρόσφατα τη διδασκαλία των νεοελληνικών με σύμβαση).

Με βάση τα δεδομένα του Υπουργείου Παιδείας και Έρευνας (MIUR) [29 Ιανουαρίου 2018] http://cercauniversita.cineca.it/rhp5/docenti/vis_docenti.php οι πανεπιστημιακοί καθηγητές αρχαίων ελληνικών στην Ελλάδα είναι 28 και οι πανεπιστημιακοί καθηγητές αρχαίων ελληνικών 120.

Τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα παραιτήθηκαν και μία οργάνωση κίνηση Ελλήνων Κονοτήτων:

http://www.fccel.it/italfed_membri_federazione.htm

Federazione delle Comunità delle Confraternite Elleniche in Italia
Το παρόνιμο της σημερινής ελληνικής διασποράς στην Ελλάδα αναλύει η μονογραφία των Andrea Pelliccia – Rigas Raptopoulos, *Terra ancestrale. La diaspora ellenica contemporanea in Italia tra prima e seconda generazione*, Ρώμη 2016.

<http://www.iirpps.cnr.it/e-pub/ojs/index.php/mono/article/view/978-88-98822-09-6/pdf>

Εκδοτικοί οίκοι με τίτλους νεοελληνικής λογοτεχνίας και γλώσσας (σε αλφαβητική σειρά):

1. Argo / 2. Bompiani / 3. Bulzoni / 4. Calosciaria / 5. Crocetti
6. Donzelli / 7. L'epos / 8. Hoepli / 9. Mondadori / 10. Zanichelli

1998-2009: Κυκλοφορία του *Foro Ellenico*, μηνιαίου περιοδικού του Γραφείου Τύπου της Ελληνικής Πρεσβείας στη Ρώμη.

ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

- Politis Linos, *Lineamenti di letteratura neogreca*, μετάφραση: Μ. Κασωτάκη, ΕΛΤ, Τεργέστη 2000.
- Αριστολίδου Βενετία, «Η μελέτη της ιστοριογραφίας της νεοελληνικής λογοτεχνίας στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα: Προπαιρέσεις, όρια και χαρακτηριστικά», στο: *Ιστοριογραφία της νέας τέχνης και σύγχρονης Ελλάδας: 1833-2002. Πρακτικά του Δ' Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας, επιμέλεια: Πασχάλης Κιτρομηλίδης – Τριαντάφυλλος Σχολιάβεντης*, τόμ. 1, Ε.Ι.Ε./Κ.Ν.Ε., Αθήνα 2004, σ. 343-355.
- De Rosa Maurizio, *Voci dall'agorà - Fotostoria della letteratura greca del Novecento*, effigie, Μάδυο 2005.
- Minucci Paola Maria, [http://www.urecani.it/enciclopedia/letteratura-neogreca_\(Enciclopedia-Italiana\)/](http://www.urecani.it/enciclopedia/letteratura-neogreca_(Enciclopedia-Italiana)/), 2007.
- Croce Nicola – Pontani Filipponaria, *Poeti greci del Novecento*, Mondadori, Μάδυο 2010.
- Πετλιδανός Μάγος, *Διδάσκοντας την Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας την εποχή της Wikipedia*, στο Συνέδριο *Η Νεοελληνική Λογοτεχνία σήμερα. Κοινωνία και Εκπαίδευση* (Αθήνα, 30 Νοεμβρίου 2013).
- Soethaert Bart, *Istorie della letteratura neogreca*. Το openIT ως εργαλείο μάθησης και διδασκαλίας της INEΛ στο *Freie Universität Berlin*, στο Συνέδριο *Ψηφιακές τεχνολογίες και Νεοελληνική Φιλολογία: Ο φιλόλογος ως δημιουργός, διαχειριστής και χρήστης ψηφιακού περιεχομένου* (Πάτρα, 22 Οκτωβρίου 2014): http://www.lis.upatras.gr/events/?event_id_1=25
- De Rosa Maurizio, *Bella come i greci 1880-2015. 135 anni di letteratura greca*, Universitalia, Ρώμη 2015.

Mario Vitti

ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΡΙΟ

Κύριε Πρόεδρε της Δημοκρατίας,

Είναι μεγάλη τιμή για μένα η παρουσία Σας, σήμερα εδώ, σε αυτή τη βραδιά που μου αφιερώνει το φιλόξενο Μουσείο Μπενάκη. Σας ευχαριστώ με συγκίνηση, αλλά και με την επίγνωση ότι η παρουσία Σας θέλει να υπογραμμίσει τη συμβολή μιας ολόκληρης κατηγορίας ανθρώπων, που είναι αφοσιωμένοι στη μελέτη του λόγου και της λογοτεχνίας της Ελλάδας και συνεπώς, θέλω να πιστεύω, στην καλύτερη και αποτελεσματικότερη κατανόηση της ελληνικής ταυτότητας. Ακόμη και όσοι από εμάς δεν φαίνεται να ασχολούνται με τα ευρύτερα κοινωνικά και πολιτισμικά ζητήματα του τόπου, συντελούν ενεργά στην αποκαμπτογράφηση μιας ιδιαίτερης όψης της ελληνικής πραγματικότητας, που αποτελεί η λογοτεχνία.

Κυρία Πρόεδρε της Διοικητικής Επιτροπής του Μουσείου Μπενάκη, εξοχότατε Κύριε Πρόεδβη της Ιταλίας, αγαπητοί Νάσο Βαγενά, Caterina Carpinato, Paola Minucci, Αλέξη Πολίτη, αγαπητέ μου Δημήτρη Αρβανιτάκη, φίλοι, που στεύσατε εδώ σήμερα το βράδυ. Δεν μπορώ να εχθράσω τη χαρά μου, που βρίσκομαι εδώ μαζί σας, σε αυτή την εορταστική συνάντηση και δεν μπορώ να κρύψω την ιδιαίτερη χαρά που μου δίνει το γεγονός ότι η εκδήλωση αυτή δεν γίνεται μετά τον θάνατό μου, αλλά ενόσω διάγω –ζωντανός, σίως και αβλαβής!– το ενεργητικό έτος της ζωής μου.

Ανήκω, βέβαια, στην κατηγορία των «εργαζομένων» εκείνων

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

2

Χαιρετισμός της Δ.Ε. του Προέδρου της Δημοκρατίας ΚΥΡΙΟΥ ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΥ	9
Χαιρετισμός της Δ.Ε. του Πρόεδρου της Ιταλίας στην Ελλάδα ΚΥΡΙΟΥ ΕΦΙΣΙΟ ΛΟΥΙΖ ΜΑΡΡΑΣ	12
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Δ. ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ Σημείωμα για την έκδοση	17
ΝΑΣΟΣ ΒΑΤΕΝΑΣ Για τον Μάριο Βίττι	21
ΑΛΕΞΗΣ ΠΟΛΙΤΗΣ Πέντε αιχμές στην ιστορία της λογοτεχνίας μας	27
ΕΥΓΕΝΙΔΗΣ ΓΑΡΑΝΤΟΥΔΗΣ Mario Vitti: Ο ιστορικός (λογοτεχνίας) που ιστορείται	35
ΡΑΟΛΙΑ ΜΑΡΙΑ ΜΙΝΟΥΚΚΙ Ο Vitti, η Ιταλία και η Γενιά του Τριάντα	117
ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΚΑΡΠΙΝΑΤΟ Ιστορία και ιστορίες της νεοελληνική λογοτεχνίας στην Ιταλία. Μια σύνοψη επισκόπηση	135
ΜΑΡΙΟ ΒΙΤΤΙ Ευχαριστήριο	177